

Archeologienota

Antwerpen - Sanderspoort

Natasja Reyns en Liesbeth Claessens

Temse
2016

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bvba

All-Archeo bvba
Laagstraat 12
9140 TEMSE

Wettelijk depot nummer
D/2016/12.807/49

© All-Archeo bvba

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bvba aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
2	Verslag resultaten bureauonderzoek	7
2.1	Administratieve gegevens	7
2.2	Archeologische voorkennis	9
2.3	Onderzoeksopdracht	9
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	9
2.3.2	Beschrijving geplande werken.....	9
2.3.3	Werkwijze	11
2.4	Assessmentrapport	12
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied.....	12
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	16
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	22
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied	24
2.4.5	Synthese	25
2.4.6	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	26
2.4.7	Samenvatting gericht op een gespecialiseerd publiek.....	26
2.4.8	Samenvatting gericht op een niet gespecialiseerd publiek.....	26
3	Verslag resultaten proefputtenonderzoek.....	27
3.1	Administratieve gegevens	27
3.2	Archeologische voorkennis	27
3.3	Onderzoeksopdracht	27
3.4	Werkwijze en strategie.....	28
3.5	Assessmentrapport	30
3.5.1	Methoden, technieken en criteria bij het assessment.....	30
3.5.2	Assessment van de vondsten	30
3.5.3	Assessment van stalen	32
3.5.4	Conservatie assessment	32
3.5.5	Assessment van sporen	32
3.5.6	Assessment van het onderzochte gebied.....	40
3.5.7	Beschrijving van de potentiële kennis en waardering.....	41
3.5.8	Interpretatie van de archeologische site en afweging noodzaak verder onderzoek	42
3.5.9	Samenvatting gericht op een gespecialiseerd publiek.....	43
3.5.10	Samenvatting gericht op een niet gespecialiseerd publiek.....	43
4	Bibliografie.....	45
4.1	Publicaties	45
4.2	Websites	45
5	Bijlagen	46

5.1	Archeologische periodes	46
5.2	Plannenlijst	46
5.3	Fotolijst.....	47
5.4	Tekeningenlijst	47
5.5	Dagrapporten	47
5.6	Vondstenlijst.....	49
5.7	Stalenlijst	49
5.8	Sporenlijst.....	49

1 Inleiding

De archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van een geplande stedenbouwkundige vergunningsaanvraag waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 100 m² of meer beslaat en de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 300 m² of meer bedraagt en waarbij de betrokken percelen geheel gelegen zijn in een archeologische zone, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013.

Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

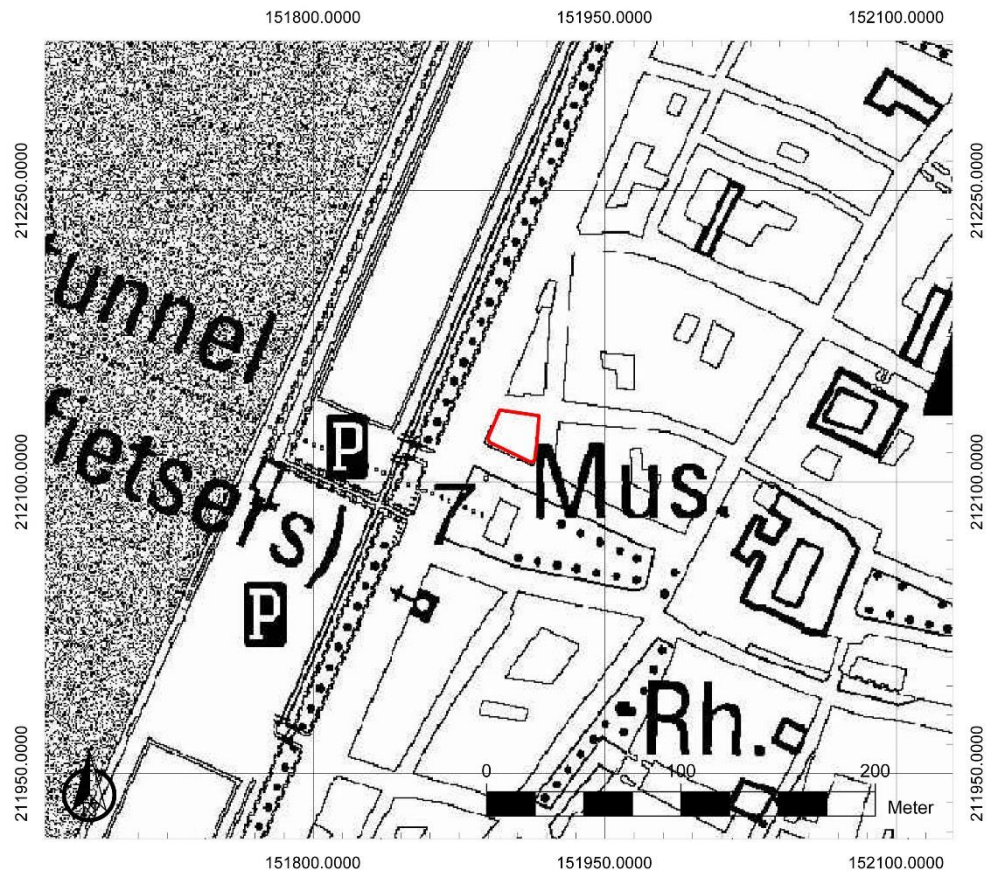
De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

² <https://geo.onroenderfgoed.be>

Oppervlakte onderzoeksgebied: ca. 485 m²

Topografische kaart:

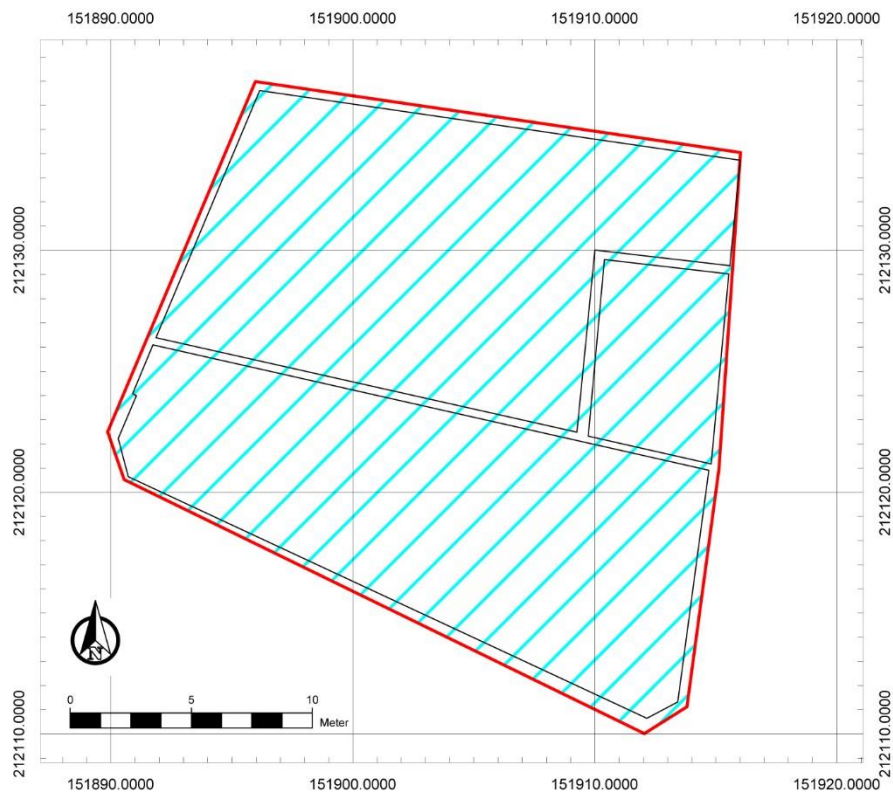

Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.dov.vlaanderen.be>)

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 03/06/2016-12/07/2016

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek, late middeleeuwen, nieuwe tijd, nieuwste tijd, woonhuizen, stad

Verstoorde zones (Figuur 3): het projectgebied wordt volledig ingenomen door twee gebouwen met gemengd gebruik. Het volledige bouwblok is vandaag de dag onderkelderd tot op een diepte van ca. 2,70 m onder het maaiveld.

Figuur 3: Overzicht verstoorde zones

2.2 Archeologische voorkennis

Niet van toepassing.

2.3 Onderzoeksopdracht

2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Naar aanleiding van geplande werken ter hoogte van het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

2.3.2 Beschrijving geplande werken

Het project voorziet in de volledige afbraak van de bestaande gebouwen en constructies die in het projectgebied aanwezig zijn. Er zal een nieuw gebouw worden opgericht met drie ondergrondse en zeven bovengrondse bouwlagen over de volledige oppervlakte van het projectgebied.

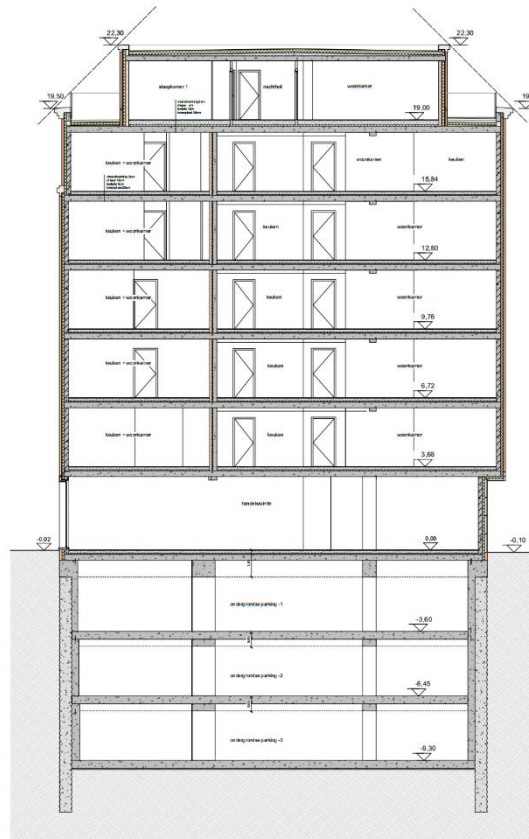

Figuur 4: Inplanting van de geplande kelderverdiepingen

Langs de perimeter van het gebouw zullen secanspalen in de grond gevormd worden tot op een diepte van ongeveer 12 m onder het maaiveld (ca. -6,4 m TAW). De precieze verstoringsdiepte van deze ingreep is het onderwerp van een gedetailleerde studie van de mechanische grondeigenschappen en kan op dit moment nog niet bepaald worden. De verstoring ten gevolgen van de secanspalen heeft een te verwachten breedte van 90 cm langs de perimeter.

Figuur 5: Grondplan geplande kelderverdieping -3 (architectenburo Louis Caron)

Figuur 6: Doorsnede geplande toestand (architectenburo Louis Caron)

Na het uitharden van de secanspalen zal de bouwput worden uitgegraven tot op een peil van 9,60 m onder het maaiveld (ca. -4,0 m TAW). De geplande bruto oppervlakte van de kelderverdiepingen is 477,7m².

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een hoge densiteit aan bebouwing in het verleden en vooral een lange geschiedenis van bebouwing kent. Daarom heeft het bureauonderzoek als bijkomend doel de evolutie van de historische bebouwing te kennen. Daarvoor wordt bijzondere aandacht besteed aan het onderzoek van archieven.

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen en www.geopunt.be. Van het tot nog toe uitgevoerde historisch en heemkundig onderzoek is een stand van zaken gemaakt met betrekking tot het onderzoeksgebied op basis van alle beschikbare publicaties (zie bibliografie). Het historisch kaartmateriaal is gegeorefereerd geraadpleegd op www.geopunt.be en www.cartesius.be.

Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. Omdat vrij veel historisch kaartmateriaal en iconografische bronnen beschikbaar zijn, wordt enkel gebruik gemaakt van het kaartmateriaal en de bronnen die gedateerd zijn, omdat ze dan bijdragen aan het onderzoek naar de evolutie van de historische bebouwing. Ze worden enkel weergegeven wanneer ze een verandering in de bebouwing of de inrichting van het terrein weergeven. Met plannen uit 1565, 1800, 1846 en 1933 worden vier momentopnames getoond, die de evolutie van de bebouwing tonen.

Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein worden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing.

In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapsatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen. De aan- of afwezigheid van archeologische sporen dient met verder archeologisch onderzoek vastgesteld te worden.

Voor het archiefonderzoek hebben we ons gebaseerd op het CHE rapport dat opgemaakt werd voor het bouwblok. In het kader daarvan werd namelijk een archiefonderzoek uitgevoerd.

Met betrekking tot de afweging van de aard van het verder archeologisch vooronderzoek werd Tim Bellens van de stad Antwerpen gecontacteerd.

2.4 Assessmentrapport

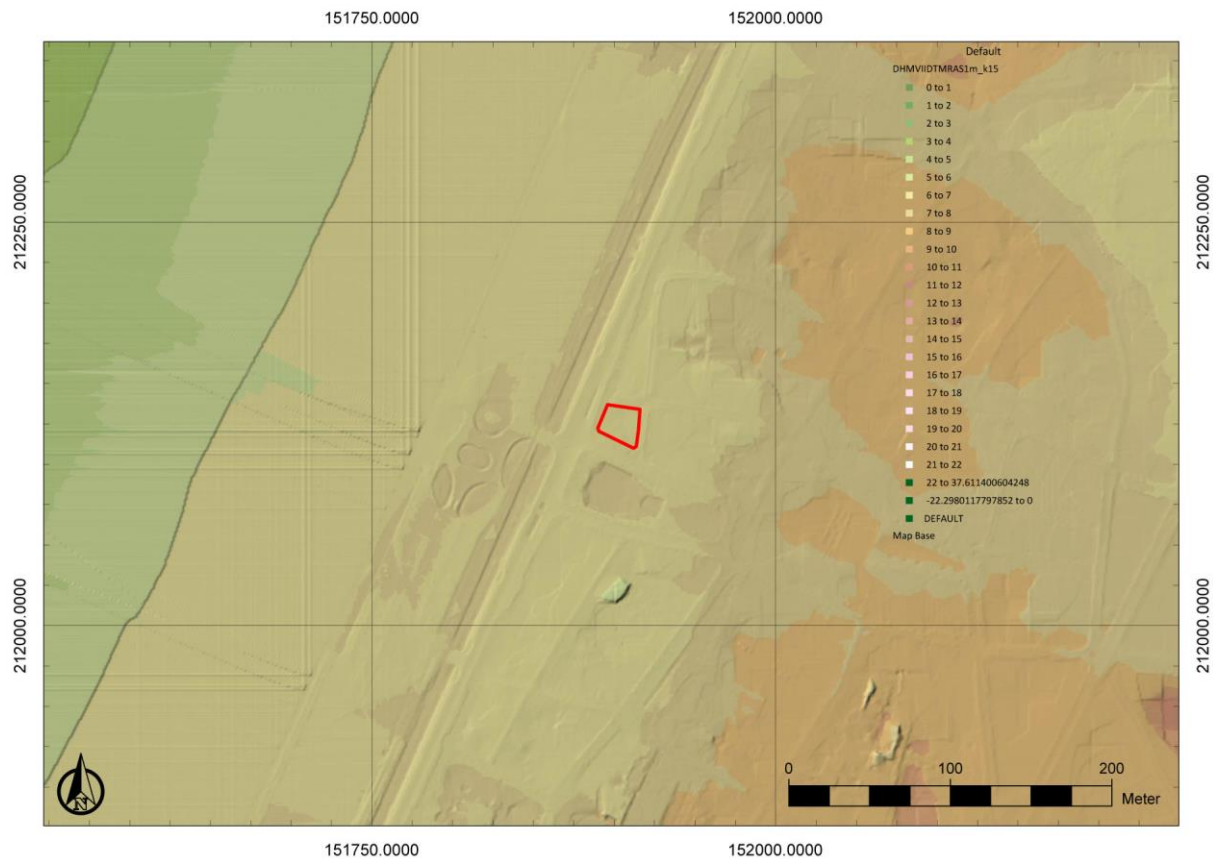
2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

Het onderzoeksgebied is gelegen aan de Ernest Van Dijckstraat, het Sandersstraatje, Zand en de Sint-Jansvliet in Antwerpen. Hydrografisch behoort het terrein tot het Beneden-Scheldebekken. Het onderzoeksgebied bevindt zich ten oosten van de Schelde, ter hoogte van de Sint-Annatunnel (voetgangerstunnel).

Figuur 7: Luchtfoto van 2015 met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Het onderzoeksgebied kent slechts beperkte hoogteverschillen (Figuur 8). De hoogte van het terrein is te situeren tussen ca. 6,50 m en 6,75 m TAW. Het terrein helt zéér licht af naar het oosten toe (Figuur 9).

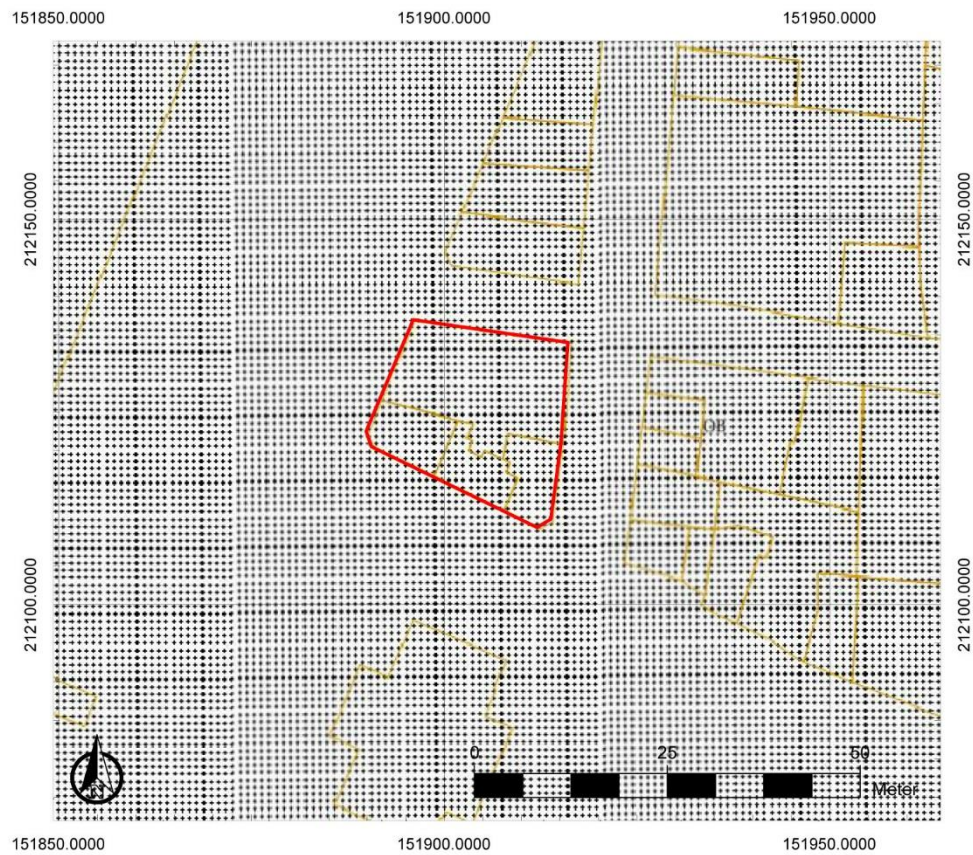
Figuur 8: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1m, met aanduiding van het onderzoeksgebied

Figuur 9: Hoogteverloop van west naar oost van het terrein (www.geopunt.be/kaart)

De tertiaire ondergrond van het onderzoeksgebied bestaat aan de westkant uit de Formatie van Berchem, dat gekenmerkt wordt door donkergroen tot zwart zand dat sterk glauconiethoudend is, plaatselijk met schelpen aan de basis, en dat onderaan kleihoudend is. De oostzijde van het onderzoeksgebied bestaat uit de Formatie van Kattendijk, dat gekenmerkt wordt als grijsgroen tot grijs fijn zand dat glauconiethoudend en plaatselijk kleihoudend is.³ De bodemkaart verschaft geen gegevens over de bodemopbouw (Figuur 10). Het volledige terrein wordt weergegeven als bebouwde zone (OB).

³ www.geopunt.be/kaart

Figuur 10: Bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<http://www.geopunt.be/>)

Het terrein is momenteel bebouwd (zie verder). Het bouwblok is opgenomen in de inventaris van het Onroerend Erfgoed.⁴

⁴ Agentschap Onroerend Erfgoed 2016: Sint-Jansvliet. In Inventaris Onroerend Erfgoed. Opgehaald van <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/100898> op 08-06-2016 15:21.

Figuur 11: Huidige bebouwing met zicht op de gevels aan Sint-Jansvliet en Zand (Van Damme 2015, 17)

2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

Het onderzoeksgebied situeert zich tussen de veronderstelde oudste kerkelijke centra, die te situeren zijn rond Sint-Michiels en rond de Sint-Walburgis in de burcht van Antwerpen. Ze zijn respectievelijk gesticht in de 8ste-9de eeuw en de 10de-11de eeuw.⁵

Het bouwblok is gelegen aan de Sint-Jansvliet. Deze vliet ontstond toen omstreeks 1200 een kreek uitgediept werd tot een vliet. Bij de stadsuitbreiding in het begin van de 13de eeuw vormde ze de zuidelijke grens van de stad. 'De plaetse geheeten tsant', ten noorden van de Sint-Jansvliet, bleef onbebouwd tot het in percelen werd opgedeeld en door het stadsbestuur verkocht werd in 1396. Toen zou ook de zandplaat waarnaar het toponiem Zand refereert, opgehoogd zijn. Door bestrating van de oostgrens van de zandplaat in 1401 ontstond de straat Het Zand. Door de bouw van huizen op de opgehoogde zandplaat ontstond een verlenging van de Stoofstraat, meer bepaald het Sandersstraatje.⁶

⁵ Agentschap Onroerend Erfgoed 2016: Antwerpen - Historische binnenstad. In Inventaris Onroerend Erfgoed. Opgehaald van <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/120641> op 09-06-2016 10:51.

⁶ Van Damme 2015, 2

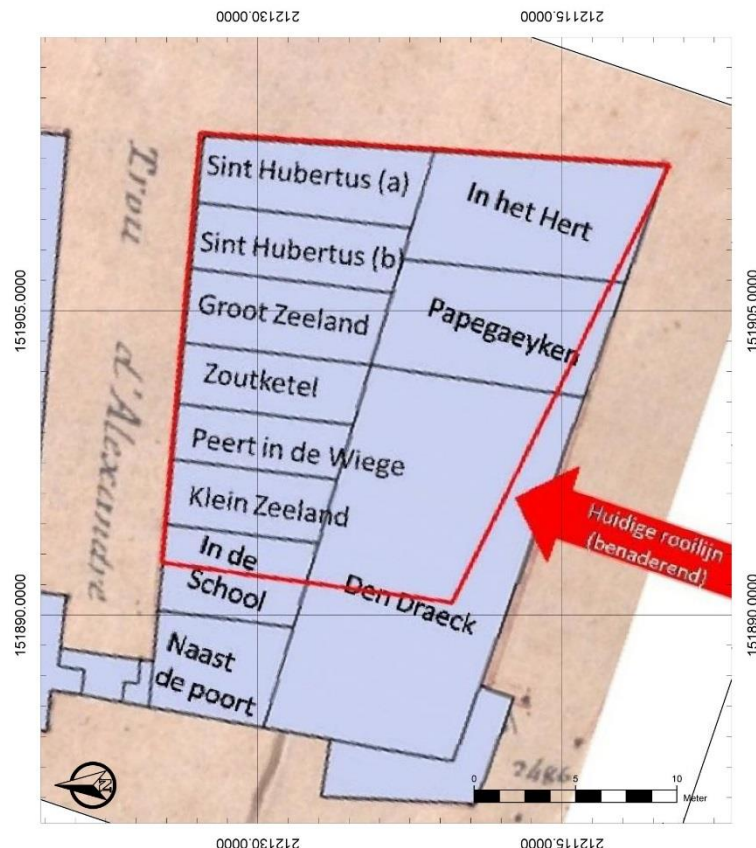
Op het plan van Virgilius Bononiensis uit 1565 zijn verschillende huizen te zien. Enkele, zoals Den Draeck, Papegaeyken en In het Hert zijn te relateren aan de kadastrale ligger uit 1584-1585. De ligger vermeldt echter meer huizen aan het Sandersstraatje dan er afgebeeld zijn op het plan van Virgilius Bononiensis. Het ging om kleine huisjes, waarvan de schaal van het plan wellicht niet toeliet ze in detail weer te geven.⁷

Figuur 12: Detail van het bouwblok op het plan van Virgilius Bononiensis (1565) met aanduiding van de besproken gebouwen (Van Damme 2015, 5). Het perspectief van de kaart laat niet toe deze te georefereren.

Jongere stadsvoorstellungen en archiefdocumenten geven aan dat deze toestand tot op het einde van de 18de eeuw grotendeels ongewijzigd bleef.

⁷ Van Damme 2015, 4-5

Figuur 13: De namen van de panden in het bouwblok overgezet op een uitsnede van het gevelplan van ca. 1800 (Van Damme 2015, 6)

In de Franse periode onderging de buurt grondige aanpassingen. De stadsmuren aan de Schelde werden afgebroken in 1797-1804 en de Scheldekaai werd in 1804-1819 een eerste keer verbreed. De afbraak van de muur werd gevolgd door een ophoging van de vrijgekomen gronden en de bouw van kaaimuren in 1837. Deze toestand is te zien op de kaart van Losson uit 1846. Op dit plan is te merken dat de rooilijn aan de Sint-Jansvliet niet meer recht verloopt, als gevolg van de verbreding van de Scheldekaai. Die verbreding was in 1846 slechts gedeeltelijk uitgevoerd. Bij de eerste verbreding van de Scheldekade werden het huis Den Draeck en het naamloze huis “naast de poort” ten minste grotendeels gesloopt en langs de kaaien vervangen door één enkel gebouw.⁸

Ook in het Sandersstraatje vonden wijzigingen plaats. De huizen “In de School” en “Klein Zeeland” bleven bewaard. De huizen “Peert in de Wiege”, “Zoutketel”, “Groot Zeeland” en “Sint-Hubertus” werden samengevoegd. Een deel van het terrein was in 1846 onbebouwd. Tussen 1877 en 1885 werd overgegaan tot de rechtekking van de Scheldekaaien. Daarbij werd de Sint-Jansvliet gedempt en werd een nieuwe rooilijn gerealiseerd. Van het meest westelijke deel van het bouwblok werd daartoe nogmaals een stuk onteigend en werd de bebouwing gesloopt.⁹

⁸ Van Damme 2015, 6-7

⁹ Van Damme 2015, 8

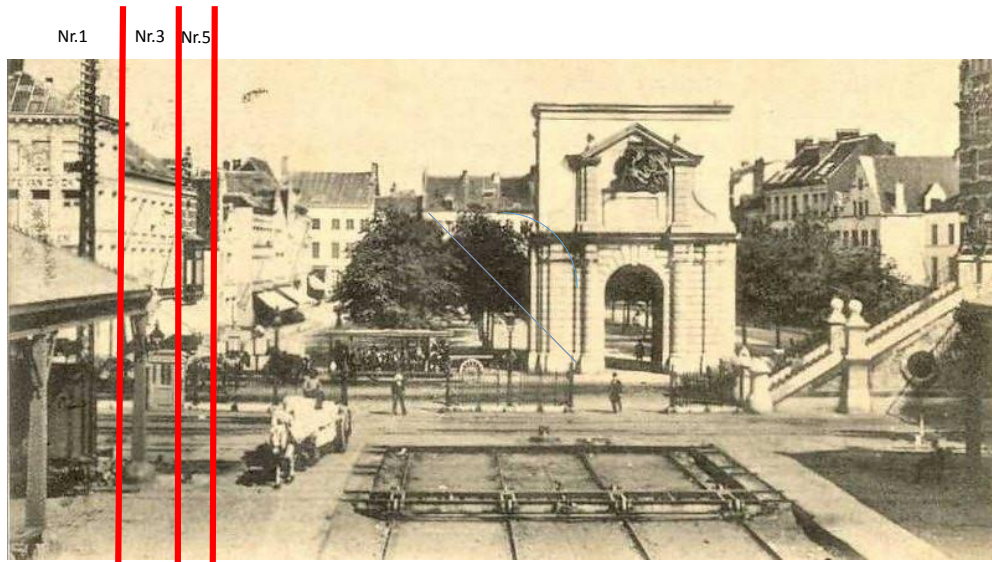
Figuur 14: Kaart van Losson (1846) met aanduiding van het onderzoeksgebied (SAA 12#8815)

Tegenover de kaaïen werd wellicht kort daarop een nieuw gebouw gerealiseerd. De precieze bouwdatum is niet gekend. De vergunning werd wellicht niet afgeleverd door het stadsbestuur, omdat het terrein sinds 1802 beschouwd werd als toebehorend aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken. In 1856 werd een bouwaanvraag ingediend voor twee nieuwe huizen, ter hoogte van Sint-Jansvliet 3-5. In 1933 werd een aanvraag ingediend om de huizen te slopen, samen met het pand Van Dijckkaai 35 en het optrekken van een nieuw gebouw.¹⁰

De Van Dijckkaai is bezet met twee gebouwen (Sint-Jansvliet 1 en van Dijckkaai 35-36) opgetrokken na de rechtekking van de Scheldekaaiën in 1880 en voor 1902, de datum van een bouwaanvraag voor een verbouwing.¹¹

¹⁰ Van Damme 2015, 10

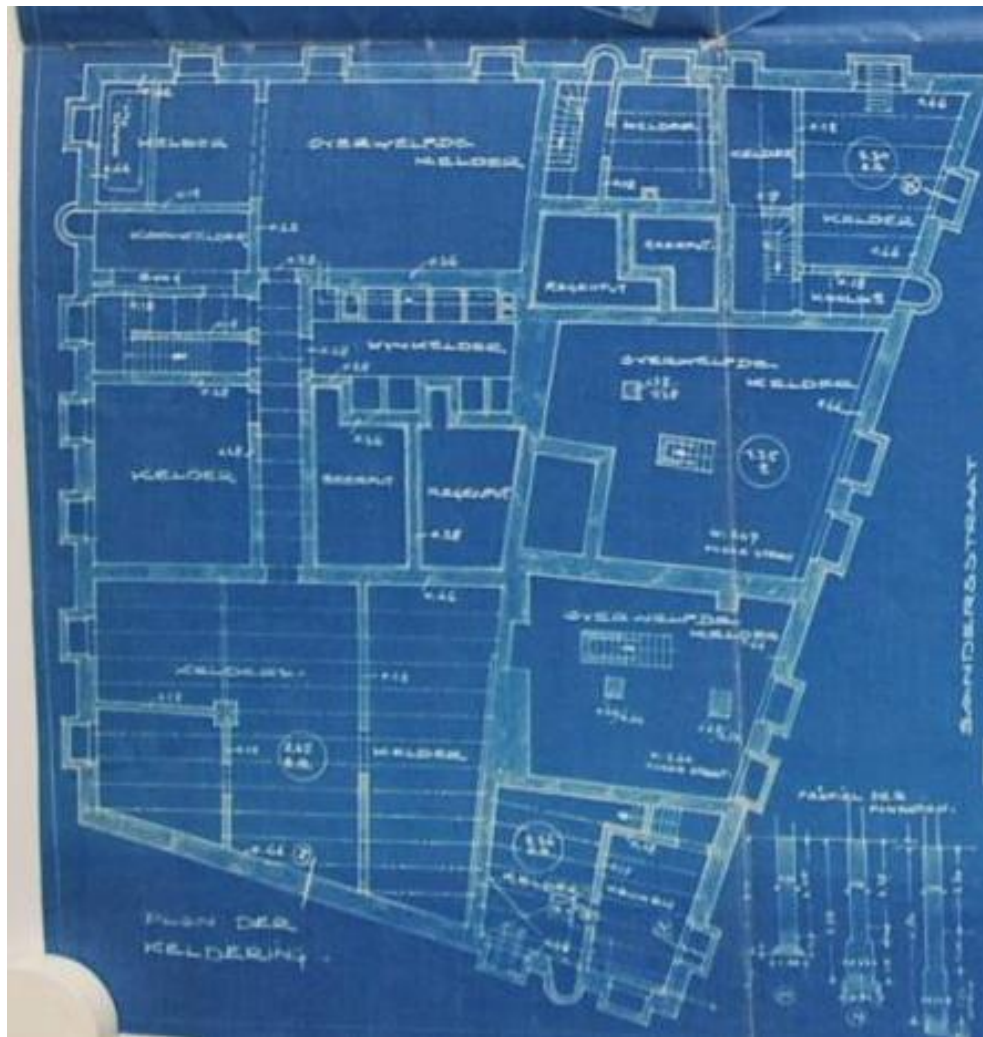
¹¹ Van Damme 2015, 11

Figuur 15: Foto van de situatie voor 1931, waarop de panden Sint-Jansvliet 3-5 te zien zijn (Van Damme 2015, 10)

Uit 1933 dateert een aanvraag voor het optrekken van het huidige gebouw aan de Sint-Jansvliet en Ernest van Dijckkaai, naar het ontwerp van architect Van Braekel, en de verbouwing van de aanliggende percelen in het Zand en het Sandersstraatje.¹² Op dit moment blijkt het volledige bouwblok al onderkelderd (Figuur 16).

¹² Van Damme 2015, 13

Figuur 16: Kelderplan bestaande toestand uit 1933 (Van Damme 2015, 14)

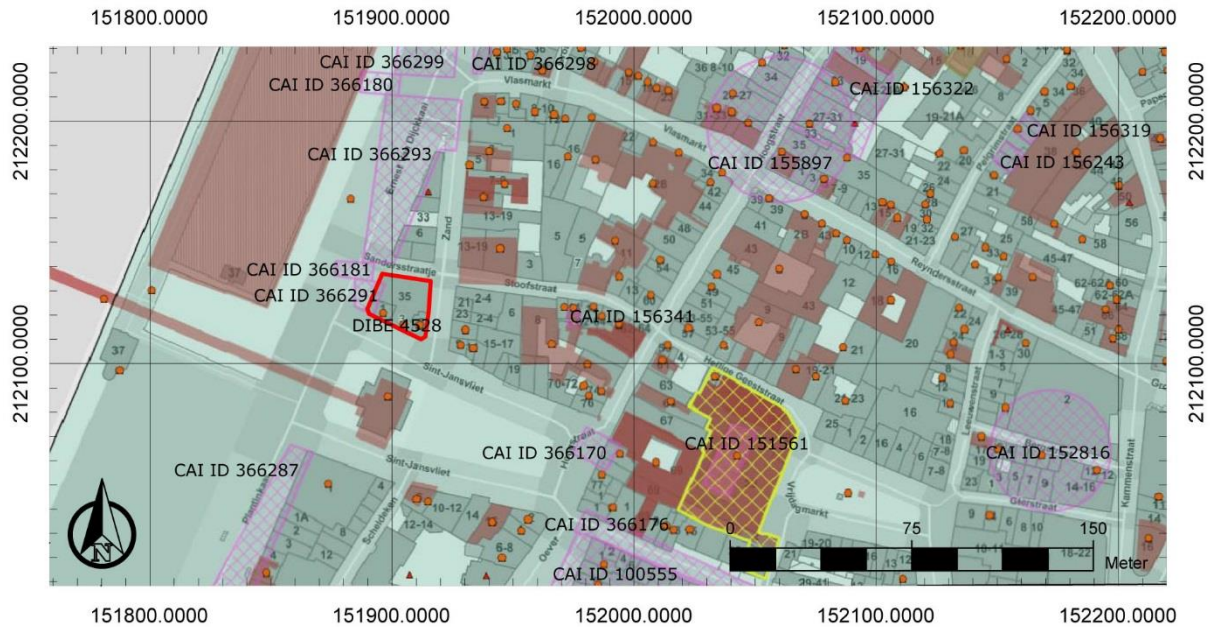

Figuur 17: Kelderplan geplande toestand uit 1933 (Van Damme 2015, 14)

2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

Het onderzoeksgebied is gelegen in de archeologische zone 'Historische stadskern van Antwerpen'.¹³

¹³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2016: Historische stadskern van Antwerpen. In Inventaris Onroerend Erfgoed. Opgehaald van <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/140031> op 09-06-2016 10:52.

Figuur 18: Overzichtskaat Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied
(<https://geo.onroerenderfgoed.be/>)

Grenzend aan het onderzoeksgebied bevindt zich CAI ID 366181, de locatie van de 14de-eeuwse stadspoort, bekend als het Sandersgat.¹⁴ Meer naar het noorden toe bevindt zich CAI ID 366180, dat de locatie van de 14de-eeuwse stadspoort aanduidt, bekend als de Maaigatpoort.¹⁵ Ten zuidoosten bevindt zich de 13de-eeuwse stadspoort, bekend als de Sint-Jansbrug (CAI ID 366170).¹⁶ Ten zuiden daarvan bevindt zich de 13de-eeuwse stadsvest van Antwerpen, waar vandaag de dag de Steenhouwersvest loopt, bevond.¹⁷

Op basis van de kaart van Losson uit 1846 zijn verschillende locaties geregistreerd als 'stadskern': CAI ID 366287,¹⁸ CAI ID 366291,¹⁹ CAI ID 366293,²⁰ CAI ID 366298²¹ en CAI ID 366299.²²

Resten uit de late middeleeuwen bevinden zich op volgende locaties:

- CAI ID 156319: Antwerpen, Pelgrimsstraat 11. Tijdens de controle van werken werd een bakstenen waterput uit de late middeleeuwen aangetroffen. De put was onderaan opgebouwd uit een houten ton.²³

Resten uit de nieuwe tijd bevinden zich op volgende locaties:

- CAI ID 156243: Antwerpen, Pelgrimsstraat 17. Op deze locatie werd een afval- en/of beerput gevonden die initieel dateerde uit de 16de-17de eeuw, maar die in eind 18de-begin 19de eeuw opnieuw in gebruik is geweest.²⁴

¹⁴ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366181, Sandersgat, geraadpleegd op 06/06/2016

¹⁵ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366180, Maaigatpoort, geraadpleegd op 06/06/2016

¹⁶ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366170, St.Jansbrug, geraadpleegd op 06/06/2016

¹⁷ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366176, Stadvest 1, geraadpleegd op 06/06/2016

¹⁸ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366287, Oude stadskern 2, geraadpleegd op 06/06/2016

¹⁹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366291, Oude stadskern 3, geraadpleegd op 06/06/2016

²⁰ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366293, Oude stadskern 4, geraadpleegd op 06/06/2016

²¹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366298, Oude stadskern 5, geraadpleegd op 06/06/2016

²² Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366299, Oude stadskern 6, geraadpleegd op 06/06/2016

²³ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 156319, Pelgrimsstraat 11, geraadpleegd op 06/06/2016

²⁴ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 156243, Pelgrimsstraat 17, geraadpleegd op 06/06/2016

- CAI ID 156322: Antwerpen, Hoogstraat 27-31. Tijdens de controle van werken werd op een volgestorte waterput uit de 16de-17de eeuw gestoten.²⁵
- CAI ID 151561: Antwerpen, Binnentuin Museum Plantin-Moretus. Bij de opgraving van de binnentuin van het Plantin-Moretusmuseum werden resten van een 18de-eeuws rioleringsysteem aangetroffen, dat was opgebouwd uit baksteen, natuursteen en kalkmortel. Mogelijk had het iets te maken met een afwateringssysteem om de wateroverlast van de tuin aan te pakken.²⁶ Het Plantin-Moretusmuseum bevindt zich in een beschermd monument sinds 1938.²⁷
- CAI ID 156341: Antwerpen, Stoofstraat 14. Bij een opgraving werden verschillende archeologische resten aangetroffen uit de nieuwe tijd. Het gaat om een bestrating in met de hand gehakte witte stenen en enkele huizen uit de vroege 16de eeuw, drie beerputten uit de 15de, de 16de en de 18de eeuw, en tenslotte ook nog heel wat aardewerk daterend uit de 16de tot 20ste eeuw.²⁸

In de omgeving van het onderzoeksgebied zijn echter niet alleen vindplaatsen gekend uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd. Dat bewijst volgend overzicht.

Ter hoogte van CAI ID 100555, Oever/Korte Ridderstraat werden niet alleen resten aangetroffen uit de late middeleeuwen, maar ook uit de vroege ijzertijd. Het gaat om niet nader bepaalde sporen uit de late middeleeuwen, en een kuil met aardewerk, houtskool en verbrande leem uit de vroege ijzertijd.²⁹

Op de locatie Hoogstraat I (CAI ID 155897) werden naast enkele 16de-eeuwse kelders ook een kuil met aardewerk aangetroffen, waaronder terra sigillata uit de Romeinse periode en scherven uit de late middeleeuwen.³⁰ Ter hoogte van de Bergstraat te Antwerpen (CAI ID 152816) zou Romeins en inheems aardewerk zijn gevonden in de jaren '60 van de vorige eeuw. Volgens de heer E. Warmenbol klopt dit echter niet. Hierover is verder niets geweten.³¹

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied

Na bovenstaand overzicht kunnen reeds twee onderzoeksvragen beantwoord worden.

Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

De vroegste bebouwing op het terrein dateert uit het einde van de 14de of het begin van de 15de eeuw. Het plan van Virgilius Bononiensis uit 1565 toont dat het volledige bouwblok ingenomen was door woonhuizen. Deze toestand bleef tot op het einde van de 18de eeuw grotendeels ongewijzigd.

In de 19de eeuw traden echter veranderingen op in het bouwblok, ten gevolge van de verbredingen van de Scheldekaaien. De huidige bebouwing omvat een gedeelte dat opgetrokken is in 1933 (Sint-Jansvliet 1-5) en de sterk verbouwde samenvoeging van meerdere panden (nu Van Dijckkaai 35) uit de 19de eeuw.

Tijdens een plaatsbezoek op 13/06/2016 werd vastgesteld dat de huidige kelderverdieping van Sint-Jansvliet 1-5 in 1933 aangelegd is. De kelders van Van Dijckkaai 35 kennen nagenoeg allemaal een overspanning door middel van troggewelven. Dit wijst op een datering in de (tweede helft van de)

²⁵ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 156322, Hoogstraat 27-31, geraadpleegd op 06/06/2016

²⁶ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 151561, Binnentuin Museum Plantin-Moretus, geraadpleegd op 06/06/2016

²⁷ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoed/beschermd/OA000278>

²⁸ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 156341, Stoofstraat 14, geraadpleegd op 06/06/2016

²⁹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 100555, Oever/Korte Ridderstraat, geraadpleegd op 06/06/2016

³⁰ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 155897, Hoogstraat I, geraadpleegd op 06/06/2016

³¹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 152816, Bergstraat I, geraadpleegd op 06/06/2016

19de eeuw. Enkel één kelderruimte aan Zand wijkt hiervan af. Het is voorzien van een tongewelf, dat parallel ligt aan de straat. De ligging en de afmetingen van deze kelderruimte komen niet overeen met de bouwvolumes die te zien zijn op het gevelplan van ca. 1800, maar kunnen wel behoren tot het bouwvolume dat te zien is op de kaart van Losson uit 1846. Bijgevolg is deze kelderruimte vermoedelijk te dateren in de eerste helft van de 19de eeuw.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?

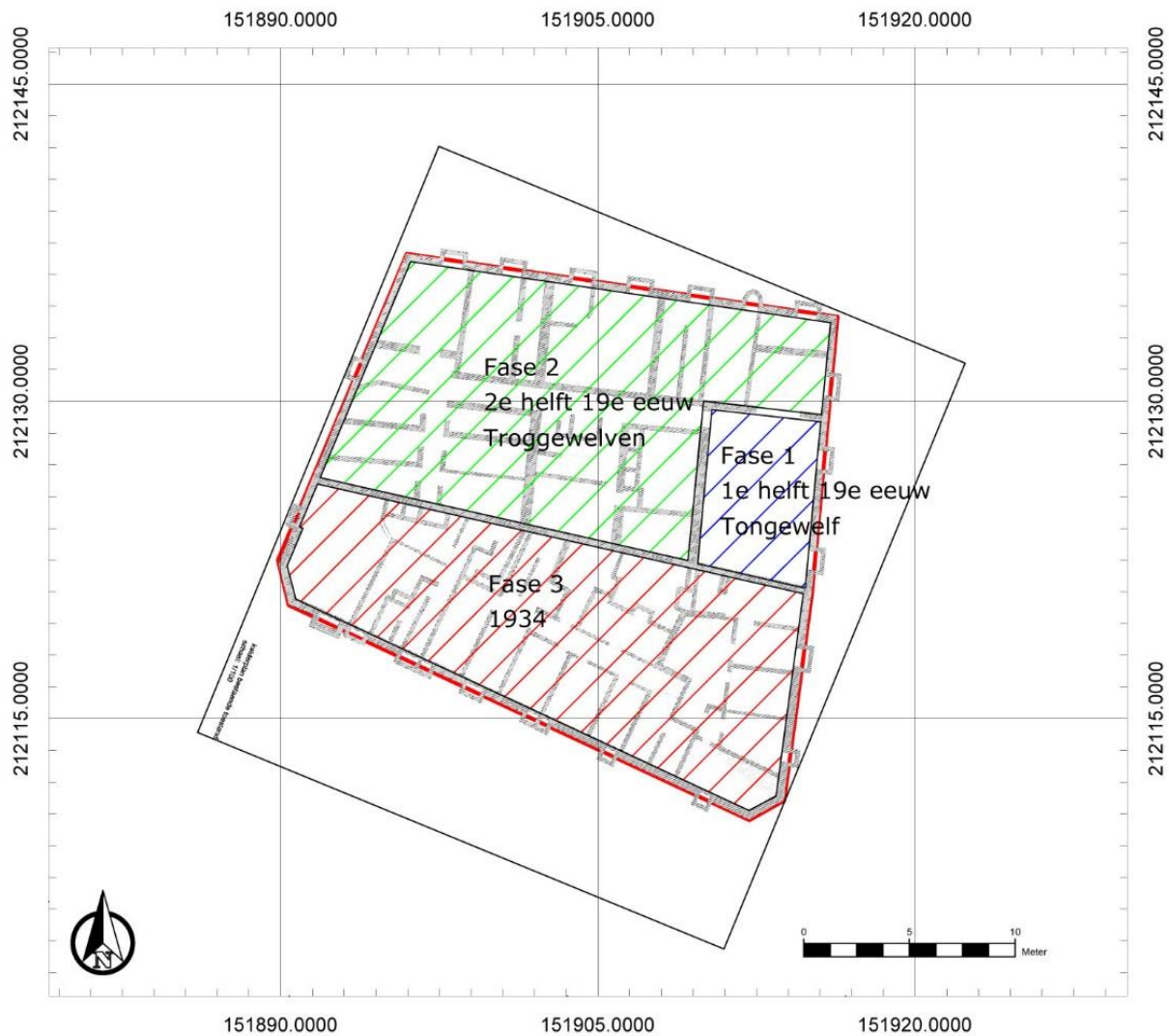
Het bouwblok zou liggen op een zandige opduiking, waarnaar het toponiem Zand verwijst, en is gelegen nabij een natuurlijke kreek, die omgevormd werd tot vliet. Deze elementen wijzen op een gunstige landschappelijke ligging voor resten van bewoning. Het terrein zou in het verleden opgehoogd zijn. Daardoor is de versturende impact van het onderkelderde bouwblok ten aanzien van oudere archeologische sporen misschien beperkt gebleven. Dat oudere archeologische sporen aanwezig kunnen zijn, blijkt uit gekende archeologische vindplaatsen in de omgeving met archeologische sporen en vondsten uit de vroege ijzertijd en de Romeinse tijd.

2.4.5 Synthese

Deze synthese geeft de verhouding aan van het onderzochte gebied ten aanzien van zijn landschappelijke en culturele kader.

Wat is de impact van de geplande werken?

De geplande werken omvatten de aanleg van drie ondergrondse bouwlagen. Ze hebben een totale diepte van 9,60 m onder het maaiveld. De huidige kelderverdieping onder het bouwblok is 2,70 m diep. Dit betekent dat de geplande werken een bijkomende verstoring van het bodemarchief zullen veroorzaken van 6,90 m onder de huidige keldervloer. Dit betekent, op basis van de verwachtingen uit het bureauonderzoek, dat het volledige bodemarchief verstoord zal worden.

Figuur 19: Synthesepan

2.4.6 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Het bureauonderzoek toont aan dat oudere archeologische sporen mogelijk nog bewaard kunnen zijn onder de huidige keldervloer. Daarom is bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig, om de aanwezigheid, de aard en de bewaringstoestand van de oudere archeologische sporen te kunnen inschatten.

Er zijn geen niet-toegankelijke of ongekende kelderdelen die door middel van archeologisch onderzoek na de sloop geregistreerd moeten worden. Om de aanwezigheid van relevante archeologische sporen te onderzoeken zijn kleine proefputten op strategische plaatsen onder de keldervloeren en tegen scheidingsmuren aangewezen.

2.4.7 Samenvatting gericht op een gespecialiseerd publiek

Zie 3.5.9

2.4.8 Samenvatting gericht op een niet gespecialiseerd publiek

Zie 3.5.10

3 Verslag resultaten proefputtenonderzoek

3.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2016F180

Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): Antwerpen, Antwerpen, Antwerpen, Ernest Van Dijckkaai – Sandersstraatje – Zand – Sint-Jansvliet, Sanderspoort

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 151896, 212137
- 151916, 212134
- 151912, 212110
- 151890, 212120

Kadastrale percelen: Antwerpen, afdeling 4, sectie D, nummer 119d, 124c, 124d, 124e

Kadastraal plan: Figuur 1

Oppervlakte onderzoeksgebied: ca. 485 m²

Topografische kaart: Figuur 2

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 12/07/2016-08/08/2016

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: proefputten, late middeleeuwen, nieuwe tijd, nieuwste tijd, woonhuizen, stad

Verstoorde zones (Figuur 3): het projectgebied wordt volledig ingenomen door twee gebouwen met gemengd gebruik. Het volledige bouwblok is vandaag de dag onderkelderd tot op een diepte van ca. 2,70 m onder het maaiveld.

3.2 Archeologische voorkennis

Het bureauonderzoek (projectcode 2016F21) toont aan dat het bouwblok zou liggen op een zandige opduiking, waarnaar het toponiem Zand verwijst, en is gelegen nabij een natuurlijke kreek, die omgevormd werd tot vliet. Deze elementen wijzen op een gunstige landschappelijke ligging voor resten van bewoning. Het terrein zou in het verleden opgehoogd zijn. Daardoor is de verstorende impact van het onderkelderde bouwblok ten aanzien van oudere archeologische sporen misschien beperkt gebleven. Dat oudere archeologische sporen aanwezig kunnen zijn, blijkt uit gekende archeologische vindplaatsen in de omgeving met archeologische sporen en vondsten uit de vroege ijzertijd en de Romeinse tijd.

Vanaf het einde van de 14de of het begin van de 15de eeuw zou het terrein bebouwd geweest zijn. Door verschillende verbredingen van de Scheldekaaien is het oorspronkelijke bouwblok steeds kleiner geworden. De huidige bebouwing dateert uit de 19de en de 20ste eeuw.

3.3 Onderzoeksopdracht

Doel van het proefputtenonderzoek is nagaan of zich nog oudere archeologische sporen van de historische bebouwing bevinden onder de keldervloer en/of er nog resten van de oorspronkelijke

bodemopbouw aanwezig zijn, waarin zich grondsporen kunnen bevinden die ouder zijn dan de late middeleeuwen, om de afweging te kunnen maken wat de verstorende impact is van de geplande bodemingreep.

Onderzoeksvragen zijn de volgende:

- Wat is de vastgestelde bodemopbouw?
- Zijn er nog relevante archeologische niveaus bewaard onder de keldervloer?
- Zijn er sporen of muurresten aanwezig in de proefputten, zo ja wat is hun aard en datering?
- In hoeverre heeft de huidige kelder de relevante archeologische niveaus verstoord?
- Wat is de verstorende impact van de geplande bodemingreep?

Bij het onderzoek door middel van proefputten is er van uitgegaan dat een complexe verticale stratigrafie aanwezig is op het terrein. Deze verwachting is gebaseerd op de resultaten van het bureauonderzoek. De geplande werken zijn beschreven in het kader van het bureauonderzoek (zie 2.3 Onderzoeksopdracht).

3.4 Werkwijze en strategie

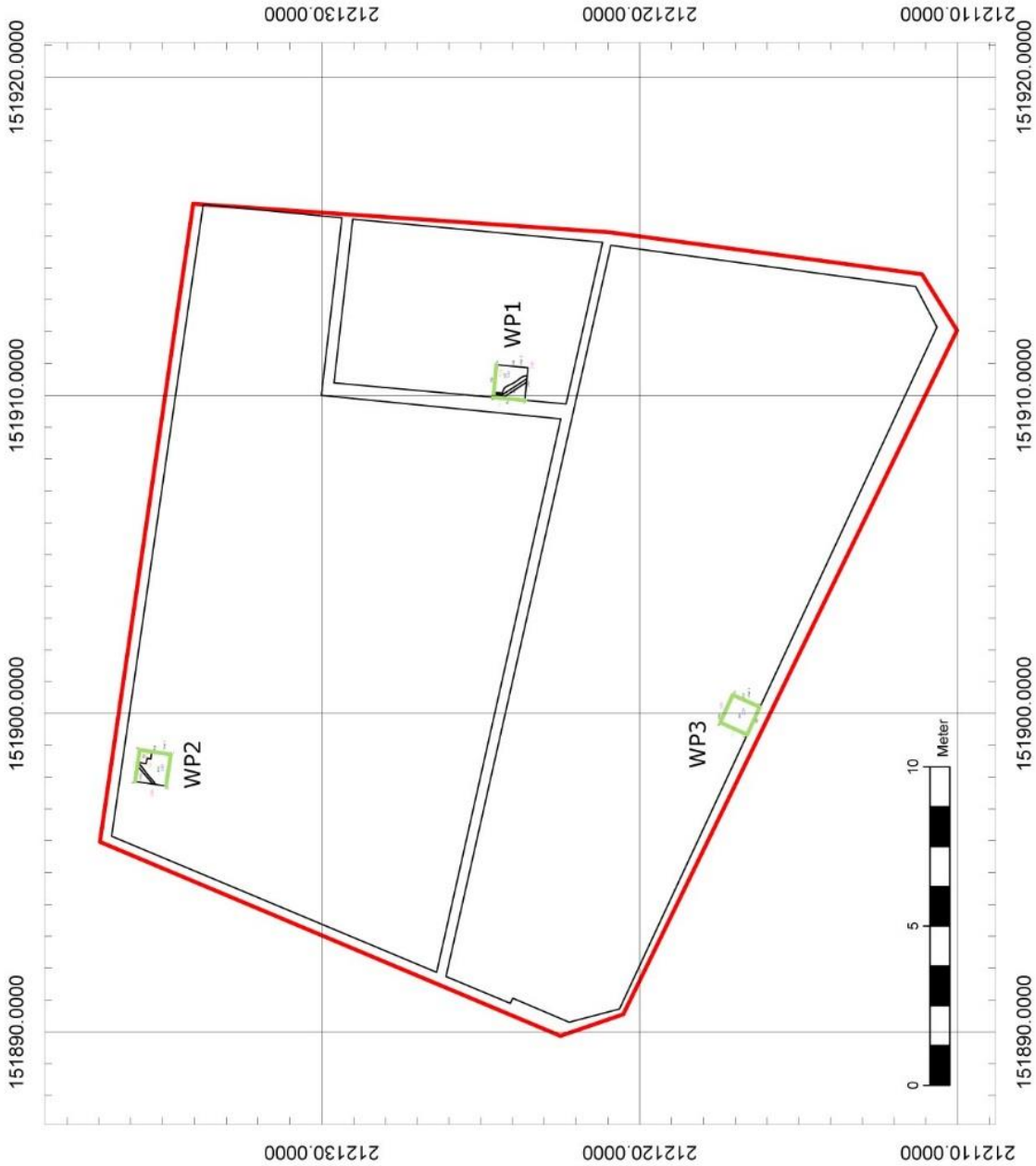
Het bureauonderzoek toont aan dat er een hoge verwachting is naar archeologisch erfgoed binnen het onderzoeksgebied en dat maatregelen waarschijnlijk aangewezen zijn, gelet op de impact van de geplande werken. Het bureauonderzoek leverde echter niet voldoende informatie over de bewaringstoestand, omvang en het potentieel op kenniswinst van de archeologische site, waardoor geen uitspraken gedaan konden worden over de aard van de maatregelen en de concrete aanpak ervan. Daarom werd besloten over te gaan tot een onderzoek door middel van proefputten. Bij gebrek aan aardkundige eenheden in stratigrafisch primaire positie (zie verder) bleek een landschappelijk bodemonderzoek niet nuttig en is de aanwezigheid van een aardkundige niet noodzakelijk.

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden is een proefputtenonderzoek aangewezen. Het is het meest geschikt om het nodige inzicht te bieden in de aard, de omvang, de bewaringstoestand en het potentieel van het aanwezige bodemarchief, zonder de archeologische site te ernstig aan te tasten. Veldprospectie is in dit geval niet zinvol wegens de bebouwing. Landschappelijk booronderzoek kan meer inzicht geven in het potentieel op de aanwezigheid van archeologische sporen die ouder zijn dan de late middeleeuwen, maar kan geen uitsluitsel geven over de aan- of afwezigheid van resten van de laatmiddeleeuwse bebouwing.

Geofysisch onderzoek zou dan weer wel inzicht kunnen geven in de resten van laatmiddeleeuwse bebouwing, maar niet over oudere resten. Bovendien kent de kelderverdieping veel compartimenten en smalle doorgangen, wat geofysisch onderzoek hindert. Door middel van een proefputtenonderzoek kunnen wel beide luiken van de onderzoeksdoelen door middel van één onderzoekstechniek gerealiseerd worden. Het resultaat van een archeologisch vooronderzoek met ingreep in de bodem wordt met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt. Daarom is een proefputtenonderzoek de aangewezen onderzoeksmethode.

De proefputten hadden afmetingen van 1x1 m en werden manueel aangelegd. De beperkte oppervlaktes van de proefputten werden ingegeven door de beperkte werkruimte, maar laten wel toe om de onderzoeksvragen te beantwoorden en zo de onderzoeksdoelen te bereiken. De diepte van de proefputten bedroeg 6,90 m onder de huidige keldervloer (verstoringsdiepte geplande bouwwerken) of een hoger niveau, totdat alle relevante archeologische niveaus onderzocht waren.

Archeologisch voorzonderzoek Antwerpen - Sanderspoort (2016F180)			Coördinaten in Lambert 72 Formaat: A4 ID: Grondplan Initiële opstelling: Digitaal Onderkaart: n.v.t. Datum afwerking: 13/07/2016 All-Archeo bvba
Plan 1 Allesporenkaart			
Hoogte maaiveld in m TAW Hoogte spoor in m TAW Vondsten (V) en staalnames (St)			

Figuur 20: Allesporenkaart

In totaal werden drie werkputten aangelegd. Er werd telkens één proefput aangelegd in elke zone die overeenkomt met één kelderfase (Figuur 19). De oudste kelderfase was een kelderruimte met tongewelf uit de eerste helft van de 19de eeuw. Daarop volgde een kelderfase met troggewelven uit de tweede helft van de 19de eeuw. De derde kelderfase dateert uit 1934. De proefputten werden aangelegd op enkele strategische plaatsen. Per kelderfase werd één proefput aangelegd omdat per bouwphase de funderingsdiepte en de vloeropbouw kon verschillen.

De stedelijke archeologische dienst werd op de hoogte gebracht van de uitvoering en van de resultaten van het proefputtenonderzoek.

3.5 Assessmentrapport

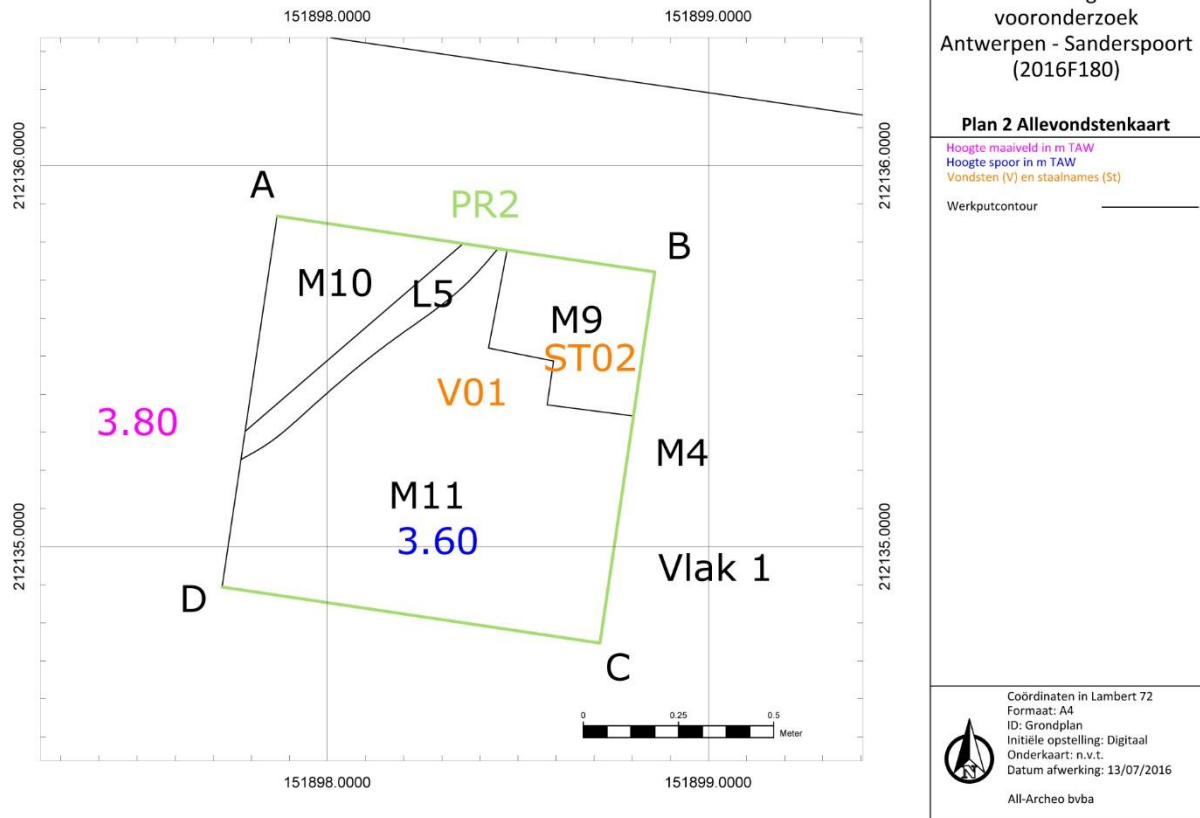
3.5.1 Methoden, technieken en criteria bij het assessment

Door de geringe omvang van de geregistreerde vondsten, met name één vondst, werd geen selectie uitgevoerd. De aard van de vondst werd beschreven en er werd naar gestreefd om de glasvondst aan een bepaalde periode toe te schrijven. Er werden stalen voor natuurwetenschappelijk onderzoek genomen van de belangrijkste archeologische sporen. Het gaat om baksteenstalen en mortelstalen van de onderste vloerniveaus die vastgesteld zijn. Het conservatie-assessment gebeurde door de veldwerkleider. Het assessment van de sporen werd uitgevoerd op basis van de plannen, profieltekeningen, foto's en spoorbeschrijvingen. Een harrismatrix werd opgemaakt tijdens het veldwerk.

3.5.2 Assessment van de vondsten

Er werd slechts één vondst geregistreerd tijdens het onderzoek, daarom werden alle fragmenten geteld. Verder werd de vondst gedetermineerd en gedateerd. Het betreft een oorfragment en twee wandfragmenten industrieel vervaardigd glas, afkomstig uit laag 5 in werkput 2. Het is vermoedelijk afkomstig van een bierpul die dateert uit de tweede helft van de 19de eeuw.³² Inzameling van de vondsten gebeurde met de hand, in combinatie met een metaaldetector. Deze laatste leverde echter geen vondsten op. De glasvondst vertoont beperkte sporen van irisatie, maar er doet zich geen conserveringsproblematiek voor, door de recente productiedatum en het gebruikte materiaal.

³² <http://www.referentiecollectie.nl/richtglas2/morphology.php?id=55>

Figuur 21: Allevondstenkaart met weergave van werkput 2

Figuur 22: Foto van de glasvondsten uit laag 5

3.5.3 Assessment van stalen

Van muur 3 en muur 9 werd een baksteenstaal en een mortelstaal ingezameld. De vraagstellingen van het proefputtenonderzoek konden beantwoord worden, zonder dat natuurwetenschappelijk onderzoek van de genomen stalen nodig is.

3.5.4 Conservatie assessment

De vondst in glas is vrij recent geproduceerd en bleef bewaard in relatief droge omstandigheden. Er zijn slechts beperkt sporen van schadebeelden. De glasvondst vertoont beperkte sporen van irisatie. Conservatie in functie van het onderzoek is niet noodzakelijk. De huidige staat laat toe om het nodige onderzoek te verrichten. Ook stabiliserende conservatie is niet aangewezen op basis van de goede bewaringstoestand. Bij langdurige bewaring dienen schommelingen in temperatuur en relatieve luchtvochtigheid vermeden te worden door bewaring in een geschikte omgeving. Bewaring moet gebeuren in een doorprikt zakje.

Het keramisch bouw materiaal is niet poreus of gebarsten. Het werd gereinigd met water en een zachte borstel en vervolgens gedroogd aan de lucht. Er zijn geen behandelingen nodig in functie van het onderzoek. Ook stabiliserende conservatie is niet aangewezen op basis van de goede bewaringstoestand. Bij langdurige bewaring dienen schommelingen in temperatuur en relatieve luchtvochtigheid vermeden te worden door bewaring in een geschikte omgeving. Bewaring moet gebeuren in een doorprikt zakje. De mortelstalen werden na inzameling niet behandeld, om ze te vrijwaren van contaminatie. Daarom worden ze bewaard in niet-doorprikte zakjes. Hiervan is geen conservatie nodig.

3.5.5 Assessment van sporen

De site kent een complexe verticale stratigrafie. De aangetroffen muren, sporen en lagen worden per werkput besproken.

Werkputten 1 en 2 bevinden zich in hetzelfde bouwblok. De huidige keldervloer werd geregistreerd als muur 4. Het ging om een bakstenen vloer. De bakstenen van 18x8,5x5 cm waren gelegd in een donkergrijze cementmortel. De bovenzijde van de huidige keldervloer vormde het aanvangsniveau van de aangelegde werkputten.

Figuur 23: werkput 1, vlak 2

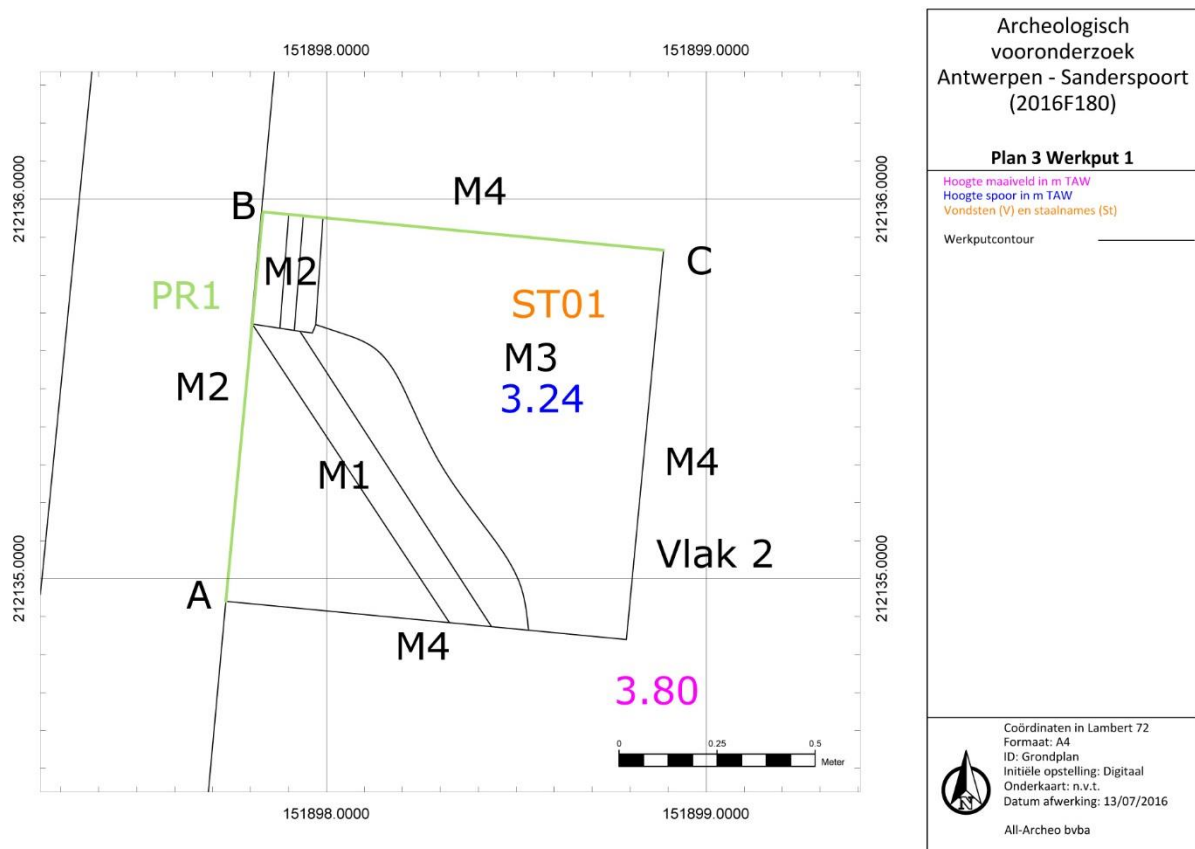
Onder de keldervloer werd in werkput 1 een lichtgrijze cementlaag (laag 1) vastgesteld die te beschouwen is als de funderingslaag van de vloer. Daaronder werd een lichte roodbruin-gele puinlaag (laag 2) vastgesteld die brokken baksteen en mortel bevatte. Deze was aanwezig tot op een diepte van 54 cm onder de huidige keldervloer.

Figuur 24: werkput 1, profiel 1 BC

Op dit niveau werden de resten van een oudere bakstenen vloer (muur 3, Figuur 23) vastgesteld. De bakstenen meten 16x8x5 cm en zijn gelegd in een vrij harde kalkmortel. Bovenop muur 3 was muur 1 geplaatst. Muur 1 is een pijler die bestaat uit baksteen en beton. Opvallend is dat de keldermuur van

de kelder met tongewelf (zie hoger) op de pijler gemetst is en dus jonger is. De jongste muur in werkput 1 is muur 2. Het gaat om de verjongende funderingsmuur van de huidige kelder. Muur 2 is opgebouwd uit bakstenen van 18,5x7,5x5 cm, gemetst in een staand verband met een zeer harde kalkmortel.

Figuur 25: Vlakplan werkput 1, vlak 2

Om na te gaan of zich onder het oudste vloerniveau (muur 3) nog archeologische niveaus bevonden, werden enkele bakstenen van de vloer verwijderd. Daaronder bleek een steriele, ongeroerde zandbodem aanwezig, die te interpreteren is als de C-horizont. Er waren geen sporen van bodemvorming te zien en ook geen bioturbatie. De historische bebouwing lijkt oudere archeologische sporen verstoord te hebben. Enkel diep uitgegraven sporen – zoals een waterput – zouden op dit niveau nog bewaard gebleven kunnen zijn.

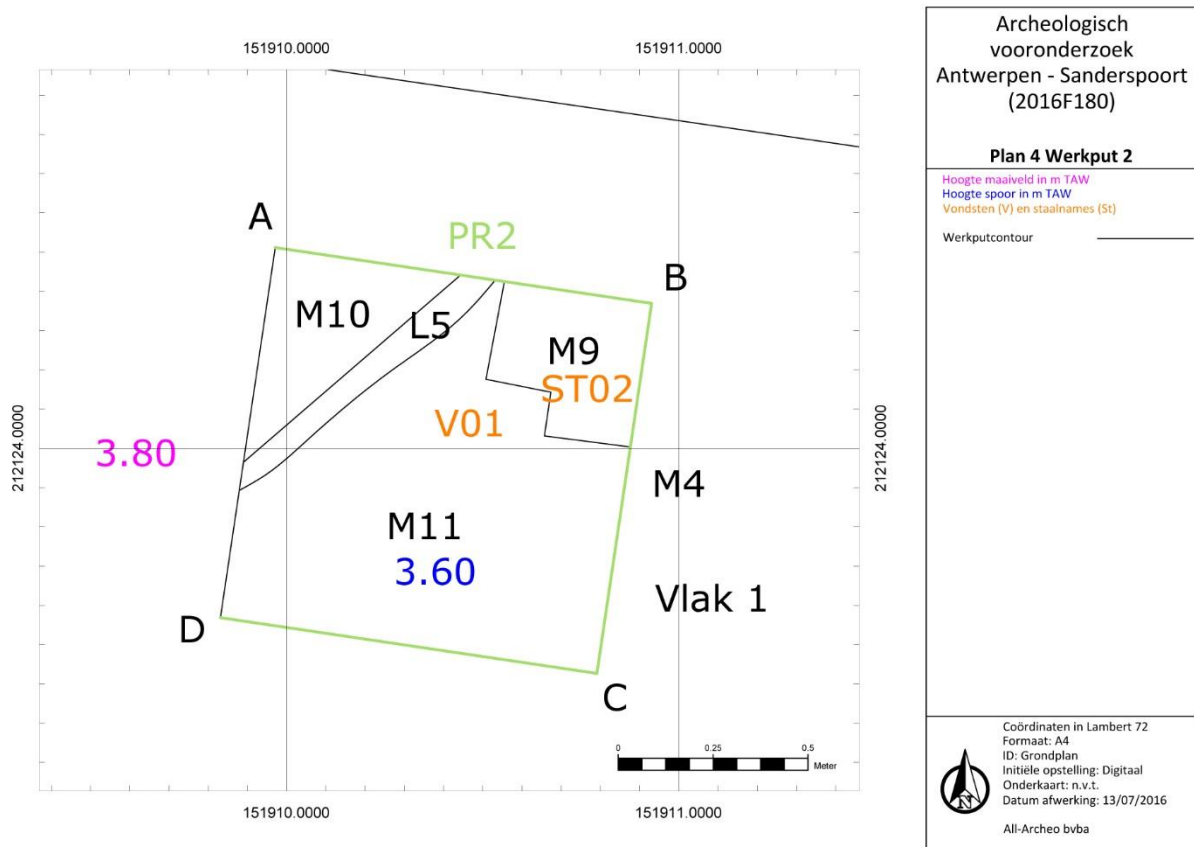
Figuur 26: Werkput 1, vlak 3

In werkput 2 werd onder de huidige keldervloer een lichte bruinbeige puinlaag (laag 5) vastgesteld die brokken baksteen bevatte. Laag 5 bevatte een glasvondst (zie hoger) die de laag dateert in de tweede helft van de 19de eeuw. Dit stemt overeen met de fasering van de huidige kelder, op basis van het eerder uitgevoerde bureauonderzoek (zie hoger). Werkput 2 is namelijk gesitueerd in het deel van de kelder dat gedateerd wordt in de tweede helft van de 19de eeuw. Op 20 cm onder de huidige keldervloer werd gestoten op een ouder vloerniveau (muur 9, Figuur 27). De muur is opgebouwd uit bakstenen van 20x9x5 cm en is gelegd in een mortelbed van donkergrijze cementmortel.

Figuur 27: Werkput 2, muur 9

Muur 9 bleek grotendeels uitgebroken en was nog maar in een hoek van de werkput bewaard gebleven. Daaronder bevond zich een funderingslaag (muur 11). Het betrof een combinatie van mortel en brokken baksteen. De vloer (muur 9) en funderingslaag (muur 11) waren in een hoek van de werkput volledig uitgebroken in functie van de plaatsing van een pijler die bestaat uit baksteen en beton, net zoals muur 1 in werkput 2. De huidige, niet dragende binnenmuren van de kelder bleken op de huidige keldervloer geplaatst.

Figuur 28: Vlakplan werkput 2, vlak 1

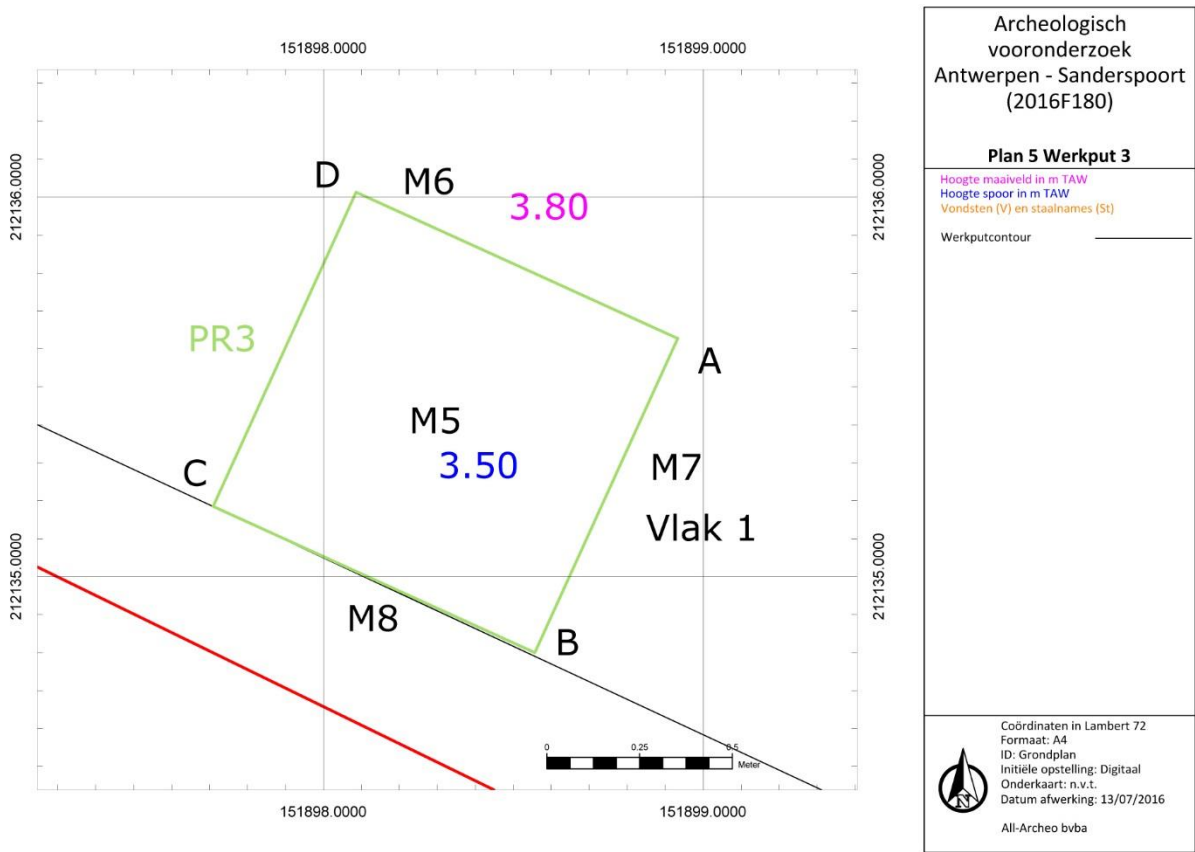
Werkput 3 bevond zich in een ander bouwvolume. Hier bestond de huidige vloer (muur 6) uit cementtegels van 30x30x4 cm die gelegd waren in een lichtgrijze cementmortel. Daaronder werd een lichtbruin homogeen zandpakket (laag 3) geregistreerd dat het zandbed vormde waarop de vloer aangelegd werd. Daaronder bevond zich een bruine heterogene puinlaag (laag 4) met brokken baksteen en mortel. Op een diepte van 30 cm onder de huidige keldervloer werden de resten van een mortelbed in cementmortel (muur 5, Figuur 29) vastgesteld.

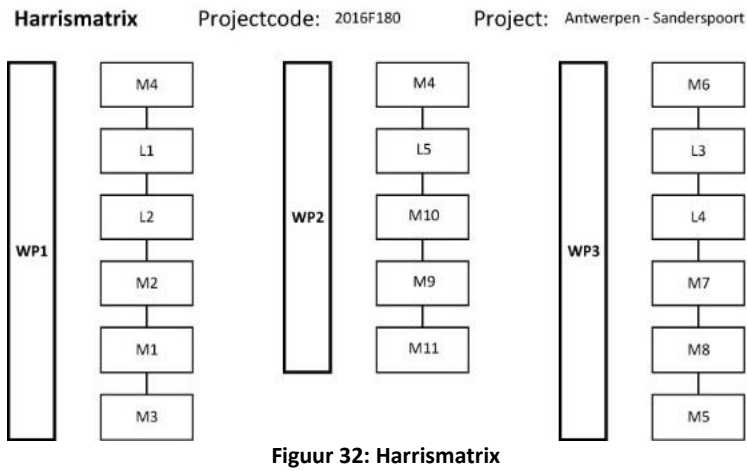
Figuur 29: Werkput 3, vlak 1

Figuur 30: Werkput 3, profiel 3 CD

Figuur 31: Vlakplan werkput 3, vlak 1

Figuur 32: Harrismatrix

3.5.6 Assessment van het onderzochte gebied

Na uitvoering van de voorgaande stappen kunnen de onderzoeksvragen beantwoord worden.

Wat is de vastgestelde bodemopbouw?

Tijdens het onderzoek werden geen resten van de oorspronkelijke bodemopbouw vastgesteld. Er is enkel sprake van muurresten en antropogene, puinrijke ophogingslagen. De menselijke ingrepen uit de nieuwste tijd hebben het oudere bodemarchief volledig vergraven. Enkel diepere sporen zoals waterputten kunnen uit oudere periodes nog bewaard zijn onder de vastgestelde muurresten.

Zijn er nog relevante archeologische niveaus bewaard onder de keldervloer?

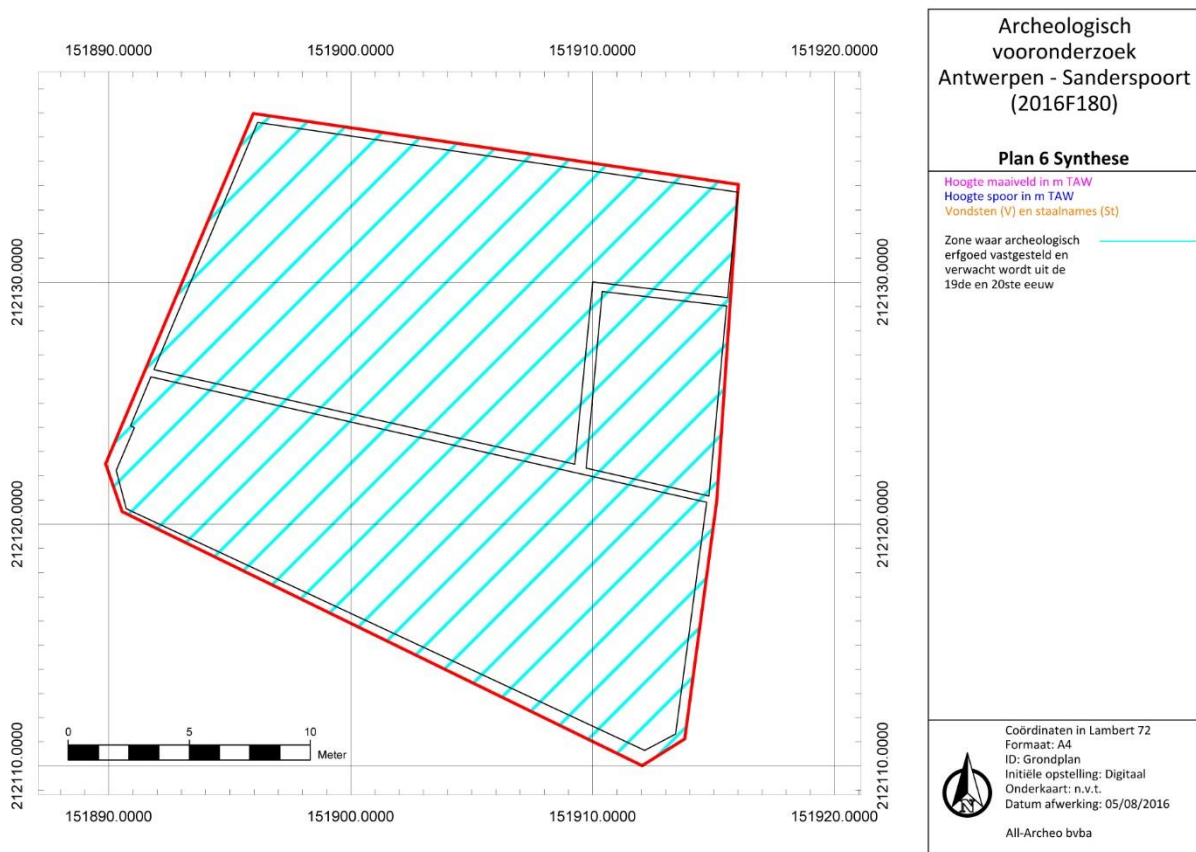
Onder de keldervloer bleek in elk van de drie aangelegde werkputten nog een ouder archeologisch niveau aanwezig. Dit niveau bevindt zich op een diepte tussen 20 en 54 cm onder de huidige keldervloer.

Zijn er sporen of muurresten aanwezig in de proefputten, zo ja wat is hun aard en datering?

In de drie aangelegde werkputten werden telkens muurresten aangetroffen. Het gaat om een ouder vloerniveau in werkputten 1, 2 en 3 en verder ook twee betonnen poeren in werkputten 1 en 2. Voor de datering van de aangetroffen resten in werkput 2 kunnen we afgaan op een vondst uit laag 5. De vondst dateert uit de tweede helft van de 19de eeuw. Laag 5 een opvullingslaag die aangebracht is na de aanleg van de betonnen poer M10. Daarmee kunnen de betonnen poeren M1 en M10 gedateerd worden in de tweede helft van de 19de eeuw.

In werkputten 1 en 2 werd een ouder vloerniveau vastgesteld. Muur 3 in werkput 1 heeft een baksteenformaat van 16x8x5 cm. Dit vrij kleine baksteenformaat wijst op een jonge datering, vermoedelijk in de 19de eeuw. Bovendien zijn de bakstenen industrieel vervaardigd. In werkput 2 is voor de aanleg van de betonnen pijler (muur 10) een oudere vloer (muur 9) weggebroken. Het baksteenformaat van muur 9 bedraagt 20x9x5 cm. Het is het grootste baksteenformaat dat vastgesteld is tijdens het proefputtenonderzoek en daardoor lijkt het, afgaande op het eerder grote baksteenformaat, het oudste spoor dat vastgesteld is.

Wel dient opgemerkt te worden dat de bakstenen van muur 9 parallel aan de binnen- en buitenmuur van de huidige kelder liggen. Op een plan uit 1846 verschilde de oriëntatie van de westelijke panden nog van de huidige oriëntatie. Tussen 1877 en 1885 werden de Scheldekaaien rechtgetrokken, waarbij het westelijke deel van het bouwblok deels onteigend werd en de bebouwing gesloopt werd. Het feit dat de bakstenen parallel liggen aan de muren uit de tweede helft van de 19de eeuw, maakt dat muur 9 na 1877-1885 te dateren is.

Figuur 34: Synthesepan

In werkput 3 werd enkel een ouder vloerniveau vastgesteld, muur 5, dat bestaat uit een mortelbed in cement. Het lijkt er op dat hier een oudere vloer uitgebroken werd. Het gebruik van cement maakt dat de vloer te dateren is in de 19de of 20ste eeuw. De cementvloer liep tot tegen de huidige keldermuren en is niet doorbroken bij de aanleg van het huidige gebouw. Dit wijst er op dat het vastgestelde vloerniveau een ouder vloerniveau van de huidige bebouwing betreft. Dit betekent dat muur 5 te dateren is in de 20ste eeuw. Er werden geen andere muren vastgesteld in werkput 3.

In hoeverre heeft de huidige kelder de relevante archeologische niveaus verstoord?

De huidige kelder blijkt aangelegd op een dieper niveau dan de oudere kelders die binnen het bouwblok te situeren zijn. Dat blijkt uit het feit dat enkel muurresten uit de 19de en 20ste eeuw vastgesteld werden tijdens het onderzoek.

Wat is de verstorende impact van de geplande bodemingreep?

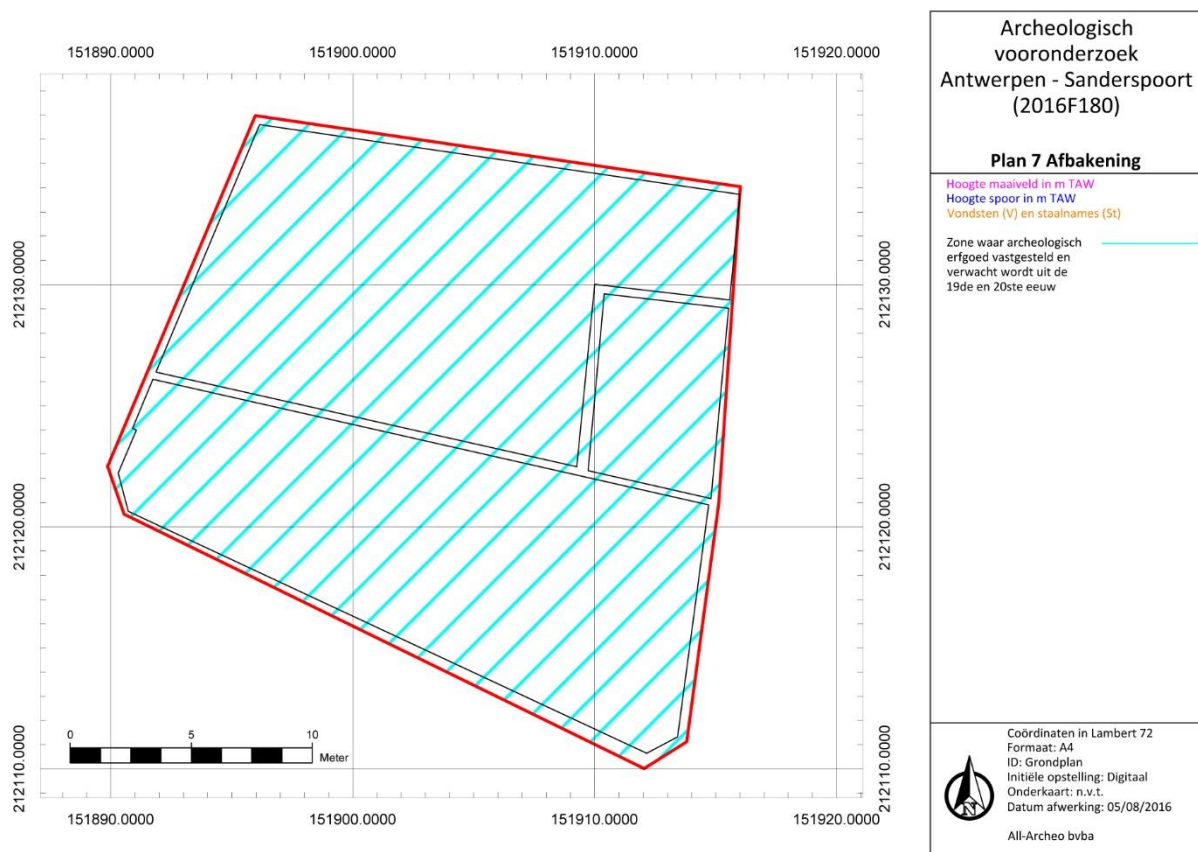
De geplande bodemingrepen zullen alle vastgestelde archeologische niveaus onder de huidige keldervloer volledig verstoren. De geplande bodemingreep heeft namelijk een verstoringsdiepte van 9,60 m onder het maaiveld of 6,90 m onder het vloerniveau van de huidige kelder. Het onderste archeologische niveau dat vastgesteld werd tijdens het proefputtenonderzoek bevindt zich op 54 cm onder de huidige keldervloer.

3.5.7 Beschrijving van de potentiële kennis en waardering

Er zijn geen zones waar geen archeologisch erfgoed aanwezig is. Tijdens het onderzoek werden archeologische sporen vastgesteld. Het betreft echter uitsluitend muurresten en ophogingslagen die gedateerd kunnen worden in de 19de en 20ste eeuw. De aard en datering van de aanwezige archeologische sporen maakt dat de aard van de potentiële kennis bestaat uit kennis met betrekking tot de bewoningsgeschiedenis van het bouwblok in de 19de en 20ste eeuw. Over deze periode zijn we al goed geïnformeerd met betrekking tot de bewoningsgeschiedenis van het bouwblok (zie 2.4.2).

Onder de vastgestelde muurresten werden geen resten van de oorspronkelijke bodemopbouw meer vastgesteld. Oudere archeologische sporen zijn daarom vermoedelijk volledig verstoord en worden daarom niet meer verwacht binnen het onderzoeksgebied. Enkel zeer diepe archeologische sporen zouden nog deels bewaard gebleven kunnen zijn. De ensemblewaarde van de archeologische site is echter dusdanig verstoord dat de vondst van enkele zeer schaarse sporen niet meer in een ruimer kader geplaatst kan worden.

Op basis van de waardering van het potentieel op kennisvermeerdering kan besloten worden dat er sprake is van een laag potentieel. Daarom worden geen onderzoeksvragen opgegeven die beantwoord moeten worden om het aanwezige potentieel te exploiteren.

Figuur 35: Zone waar archeologisch erfgoed vastgesteld en verwacht wordt, maar waar na evaluatie geen waardevolle archeologische site aanwezig is

Omwille van het lage potentieel op kennisvermeerdering kan besloten worden dat geen opgraving noodzakelijk is. De inspanning en kostprijs van een opgraving weegt niet op tegen het lage potentieel op kennisvermeerdering. Het potentieel op kennisvermeerdering gerealiseerd door een verwerking van het aangelegde archeologische ensemble is niet aanwezig. Het aangelegde archeologische ensemble aangelegd tijdens het proefputtenonderzoek bleek beperkt, waardoor tijdens de uitwerking van de resultaten van het proefputtenonderzoek reeds voor een uitgebreide verwerking geopteerd is.

3.5.8 Interpretatie van de archeologische site en afweging noodzaak verder onderzoek

Het proefputtenonderzoek heeft de informatie uit het bureauonderzoek kunnen aanvullen en bijstellen. Het is nu duidelijk dat binnen het bouwblok, onder de aanwezige keldervloeren hoogstwaarschijnlijk enkel archeologische sporen aanwezig zijn van bewoning uit de 19de en de 20ste eeuw. Er zijn geen oudere archeologische sporen te verwachten. De bodemingrepen uit de 19de en

20ste eeuw hebben eventueel aanwezige oudere archeologische sporen vergraven. Enkel diepere sporen kunnen nog gedeeltelijk bewaard gebleven zijn onder de muurresten uit de 19de en 20ste eeuw. In dat geval is de ensemblewaarde van de archeologische site zo sterk aangetast dat de archeologische context van de eventueel aanwezige restanten van archeologische sporen sterk verstoord is. Het proefputtenonderzoek toont verder ook aan dat de kelder met het tongewelf, waarvan op basis van het bureauonderzoek een datering in de eerste helft van de 19de eeuw vermoed werd, deze datering op basis van het proefputtenonderzoek bijgesteld dient te worden naar de tweede helft van de 19de eeuw. Dit is gebaseerd op het feit dat de huidige keldermuur gebouwd is bovenop een betonnen pijler, zoals vastgesteld in werkput 1. Een gelijkaardige pijler in werkput 2 kan gerelateerd worden aan een opvullingslaag. Vondstmateriaal dateert deze laag, en dus ook de aanleg van de betonnen pijlers, in de tweede helft van de 19de eeuw.

Het uitgevoerde bureauonderzoek volstaat om uitspraken te doen over het volledige terrein. Het is niet nodig om verder onderzoek uit te voeren omdat er geen potentieel op kennisvermeerdering aanwezig is (Figuur 35). Omwille van de afwezigheid van een potentieel op kennisvermeerdering worden de punten 7° en 8° van de Code van Goede Praktijk 12.5.1.3 niet uitgewerkt.

3.5.9 Samenvatting gericht op een gespecialiseerd publiek

De vroegste gekende bebouwing op het terrein dateert uit het einde van de 14de of het begin van de 15de eeuw. Het plan van Virgilius Bononiensis uit 1565 toont dat het volledige bouwblok ingenomen was door woonhuizen. Deze toestand bleef tot op het einde van de 18de eeuw grotendeels ongewijzigd. In de 19de eeuw traden echter veranderingen op in het bouwblok, ten gevolge van de verbredingen van de Scheldekaaien. De huidige bebouwing omvat een gedeelte dat opgetrokken is in 1933 (Sint-Jansvliet 1-5) en een gedeelte (nu Van Dijkkaai 35) dat dateert uit de 19de eeuw.

Het bouwblok zou liggen op een zandige opduiking, nabij een natuurlijke kreek, die omgevormd werd tot vliet. Het terrein zou in het verleden opgehoogd zijn. Het proefputtenonderzoek toont echter aan dat onder de vastgestelde archeologische bewoningssporen uit de 19de en 20ste eeuw – die gelegen zijn onder de huidige keldervloeren – geen resten van de oorspronkelijke bodemopbouw meer bewaard gebleven zijn. Evenmin zijn oudere archeologische sporen bewaard gebleven. Eventueel zouden diepere archeologische sporen nog aanwezig kunnen zijn onder de bebouwing uit de 19de- en 20ste-eeuw, maar in dat geval is de ensemblewaarde zo sterk aangetast, dat enkel nog sprake is van een laag potentieel op kennisvermeerdering voor het volledige onderzoeksgebied. Daarom worden geen bijkomende archeologische maatregelen geadviseerd.

3.5.10 Samenvatting gericht op een niet gespecialiseerd publiek

Onder de huidige keldervloeren werden archeologische sporen vastgesteld die gedateerd kunnen worden in de 19de en 20ste eeuw. Ze zijn te interpreteren als de resten van de 19de- en 20ste-eeuwse bebouwing die we ook al kennen op basis van kaarten en archiefdocumenten. Er werden geen oudere archeologische sporen vastgesteld tijdens het uitgevoerde proefputtenonderzoek.

Het onderzoeksgebied is gelegen op een interessante landschappelijke locatie, met name een zandige opduiking nabij een natuurlijke kreek, die omgevormd is tot vliet. Het uitgevoerde archeologische vooronderzoek toont echter aan dat geen resten van de oorspronkelijke bodemopbouw meer bewaard gebleven zijn onder de vastgestelde resten van bewoning uit de 19de en 20ste eeuw.

4 Bibliografie

4.1 Publicaties

Van Damme, J., 2015: *Het bouwblok Ernest Van Dijkckkaai-Sandersstraatje-Zand-Sint-Jansvliet. Historisch onderzoek en waardering van de erfgoedwaarden*, onuitgegeven verslag.

4.2 Websites

CadGis (2016)

http://ccff02.minfin.fgov.be/cadgisweb/?local=nl_BE

Cartesius (2016)

<https://www.cartesius.be/CartesiusPortal/>

Centrale Archeologische Inventaris (2016)

<https://cai.onroenderfgoed.be>

Databank Ondergrond Vlaanderen (2016)

<http://dov.vlaanderen.be>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2016)

<https://geo.onroenderfgoed.be>

Geopunt Vlaanderen (2016)

<http://www.geopunt.be/>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2016)

<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

Nationale referentiecollectie glas (2016)

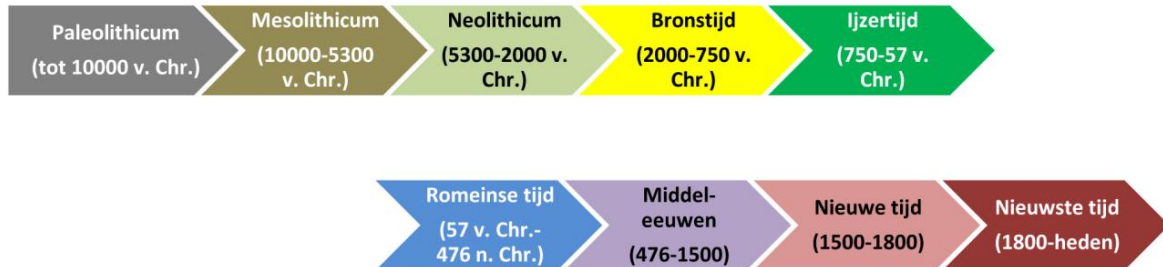
<http://www.referentiecollectie.nl>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2016)

<https://www.onderzoeksbalans.be>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

5.2 Plannenlijst

Plannenlijst bureauonderzoek: projectcode 2016F21

Plan-nummer	Type	Onderwerp	Aanmaak-schaal	Aanmaak-wijze	Datum
1	Kadasterplan	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	03/06/2016
2	Topografische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	03/06/2016
3	Overzichtskaart	Verstoorde zones	1:1	Digitaal	12/07/2016
4	Bouwplan	Inplantingsplan kelderverdiepingen	1:1	Digitaal	12/07/2016
5	Bouwplan	Ontwerpplan kelderverdieping -3	1:1	Digitaal	12/07/2016
6	Bouwplan	Doorsnede van de geplande werken	1:1	Digitaal	12/07/2016
7	Hoogtemodel	Digitaal hoogtemodel terrein en omgeving	1:1	Digitaal	03/06/2016
8	Doorsnede	Terreinverloop	1:1	Digitaal	03/06/2016
9	Bodemkaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	03/06/2016
10	Historische kaart	Virgilius Bononiensis	1:1	Digitaal	03/06/2016
11	Historische kaart	Pandnamen op uitsnede gevelplan	1:1	Digitaal	03/06/2016
12	Historische kaart	Losson	1:1	Digitaal	03/06/2016
13	Bouwplan	Bestaande toestand 1933	1:1	Digitaal	03/06/2016
14	Bouwplan	Geplande toestand 1933	1:1	Digitaal	03/06/2016
15	CAI-kaart	CAI vondstlocaties	1:1	Digitaal	2001-2016
16	Synthese	Syntheseplan	1:1	Digitaal	12/07/2016

Plannenlijst proefputtenonderzoek: projectcode 2016F180

Plan-nummer	Type	Onderwerp	Aanmaak-schaal	Aanmaak-wijze	Datum
1	Allesporenkaart	Overzicht van alle sporen	1:1	Digitaal	13/07/2016
2	Allevondstenkaart	Overzicht van alle vondsten	1:1	Digitaal	13/07/2016
3	Vlakplan	Werkput 1, vlak 2	1:1	Digitaal	13/07/2016
4	Vlakplan	Werkput 2, vlak 1	1:1	Digitaal	13/07/2016
5	Vlakplan	Werkput 3, vlak 1	1:1	Digitaal	13/07/2016
6	Synthese	Syntheseplan	1:1	Digitaal	05/08/2016
7	Overzichtskaart	Zone waar archeologisch erfgoed vastgesteld en verwacht wordt, maar geen waardevolle archeologische site aanwezig is	1:1	Digitaal	05/08/2016

5.3 Fotolijst

Fotolijst bureauonderzoek: projectcode 2016F21

ID	Type	Onderwerp	Vervaardiging	Datum
F1	Luchtfoto	Toestand terrein 2015	Digitaal	2015
F2	Foto	Huidige bebouwing gevels 2015	Digitaal	2015
F3	Historische foto	Situatie voor 1931	Analoog	Voor 1931

Fotolijst proefputtenonderzoek: projectcode 2016F180

ID	Type	Werk-put	Sector / vak	Vlak	Spoor/ profiel/ vondst	Begin/ einde	Vervaardiging	Datum
ANSA WP1 VL1	Vlacfoto	1	/	1	/	/	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP1 VL2 1	Vlacfoto	1	/	2	/	/	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP1 VL2 2	Vlacfoto	1	/	2	/	/	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP1 VL2 PR1 AB 1	Profielfoto	1	/	2	PR1	AB	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP1 VL2 PR1 AB 2	Profielfoto	1	/	2	PR1	AB	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP1 VL2 PR1 AB 3	Profielfoto	1	/	2	PR1	AB	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP1 VL2 PR1 BC 1	Profielfoto	1	/	2	PR1	BC	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP1 VL2 PR1 BC 2	Profielfoto	1	/	2	PR1	BC	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP1 VL3	Vlacfoto	1	/	3	/	/	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP2 VL1 M9	Spoorfoto	2	/	1	M9	/	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP2 VL1 M10	Spoorfoto	2	/	1	M10	/	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP2 VL1 M11	Spoorfoto	2	/	1	M11	/	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP2 VL1 PR2 AB	Profielfoto	2	/	1	PR2	AB	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP2 VL1 PR2 CD 1	Profielfoto	2	/	1	PR2	CD	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP2 VL1 PR2 CD 2	Profielfoto	2	/	1	PR2	CD	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP2 VL1	Vlacfoto	2	/	1	/	/	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP3 VL1 PR3 AB	Profielfoto	3	/	1	PR3	AB	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP3 VL1 PR3 BC	Profielfoto	3	/	1	PR3	BC	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP3 VL1 PR3 CD	Profielfoto	3	/	1	PR3	CD	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP3 VL1 PR3 DA	Profielfoto	3	/	1	PR3	DA	Digitaal	12/07/2016
ANSA WP3 VL1	Vlacfoto	3	/	1	/	/	Digitaal	12/07/2016
F1	Vondstfoto	2	/	1	L5	/	Digitaal	15/07/2016

5.4 Tekeningenlijst

Tekeningenlijst proefputtenonderzoek: projectcode 2016F180

ID	Type	Onderwerp	Aanmaak-schaal	Aanmaak-wijze	Datum
T1	Profieltekening	WP1 PR1 A-B-C, WP2 PR2 A-B-C-D, WP3 PR3 A-B-C-D	1:1	Digitaal	13/07/2016

5.5 Dagrapporten

Dagrapporten proefputtenonderzoek

Datum: 12/07/2016

Werkzaamheden: proefputtenonderzoek

Interpretaties: Onder de huidige keldervloer blijken nog oudere muurresten aanwezig. Een vondst uit één van de jongste puinvullingen dateert uit de tweede helft van de 19de eeuw. De aangetroffen muurresten zijn dus ouder. Het diepste archeologische niveau werd vastgesteld op 54 cm onder de huidige keldervloer. Hieronder is de ongeroerde moederbodem aanwezig. Deze ziet er steriel uit. Er zijn geen natuurlijke bodemkundige eenheden, sporen van bioturbatie of archeologische sporen op te merken. Het lijkt er op dat de aanwezige muurresten oudere archeologische sporen volledig verstoord hebben.

Extern advies: n.v.t.

Externe condities: n.v.t.

Aanwezig personeel: Natasja Reyns (veldwerkleider), Liesbeth Claessens (assistent-archeoloog), Diego Gyesbreghs (medewerker), Matthias Claessens (medewerker)

Specialisten: n.v.t.

5.6 Vondstenlijst

Vondstenlijst proefputtenonderzoek: projectcode 2016F180

Datum	Vondst-nr.	Werk-put	Sector	Vak/ kwadr./ coupe/ profiel	Spoor/ muur/ laag	Vlak	Inzamel- wijze	Maas- wijdte	Catego-rie	Aantal fragmen- ten	Datering produc-tie	Homo- geniteit	Foto/ tekening/ plan
12/07/2016	V01	2	/	/	L5	1	Handm.	/	Glas	3	19de eeuw	Homo- geen	F1

5.7 Stalenlijst

Stalenlijst proefputtenonderzoek: projectcode 2016F180

Datum	Staalnr.	Werkput	Sector	Vak/ kwadr./ coupe/ profiel	Spoor/ muur/ laag	Vlak	Inzamel- wijze	Maas- wijdte	Doel	Volume	Voorb. Hande- lingen	Analyses	Foto/ tekening/ plan
12/07/2016	ST01	1	/	/	M3	2	Handm.	/	Studie culturele vondsten	1 baksteen	Geen	Geen	3
12/07/2016	ST02	2	/	/	M9	1	Handm.	/	Studie culturele vondsten	1 baksteen	Geen	Geen	2, 4

5.8 Sporenlijst

Gebruikte afkortingen:

Afm.: afmetingen

Hom.: homogeen

Het.: heterogeen

Onr.: onregelmatig

BST: baksteen

MO: mortel

NST: nieuwste tijd

Sporenlijst proefputtenonderzoek: projectcode 2016F180

Datum	Spoornr.	Werkput	Sector	Vak/ kwadr/ coupe/ profiel	Vlak	Foto/ tek./ plan	Vorm	Afm. in vlak	Diepte	Aard	Kleur	Textuur	Inclusies	Bioturbatie	Aflijning	Interpretatie	Datering	Spoorassociatie /spoorrelatie
12/07/2016	L1	1	/	/	1	T1	Onr.	/	4 cm	Hom.	L GR	Cement	/	Geen	Duidelijk	Fundering M4	NST	Ouder dan M4
12/07/2016	L2	1	/	/	1	T1	Onr.	/	40 cm	Het.	L RBR GE	Zand	BST, MO	Geen	Duidelijk	Puinlaag	NST	Ouder dan L1, jonger dan M2
12/07/2016	L3	3	/	/	1	T1	Onr.	/	4 cm	Hom.	L BR	Zand	/	Geen	Duidelijk	Zandbed	NST	Jonger dan M6, ouder dan L4
12/07/2016	L4	3	/	/	1	T1	Onr.	/	23 cm	Het.	BR	Zand	BST, MO	Geen	Duidelijk	Puinlaag	NST	Jonger dan M7, Ouder dan L3
12/07/2016	L5	2	/	/	1	T1, 4	Onr.	/	9 cm	Het.	L BR BE	Zand	BST	Geen	Duidelijk	Puinlaag	NST	Jonger dan M10, ouder dan M4
12/07/2016	M1	1	/	/	1	T1, 3	Recht h.?	/	35 cm	/	/	/	/	/	Duidelijk	Muur	NST	Ouder dan M2, jonger dan M3
12/07/2016	M2	1	/	/	1	T1, 3	Recht h.	/	/	/	/	/	/	/	Duidelijk	Muur	NST	Ouder dan L2, jonger dan M1
12/07/2016	M3	1	/	/	2	T1, 3	Onr.	/	5 cm	/	/	/	/	/	Duidelijk	Vloer	NST	Ouder dan M1
12/07/2016	M4	1	/	/	1	T1, 3, 4	Onr.	/	8 cm	/	/	/	/	/	Duidelijk	Vloer	NST	Jonger dan L1 en L5
12/07/2016	M5	3	/	/	1	T1, 5	Onr.	/	/	/	/	/	/	/	Duidelijk	Vloer	NST	Ouder dan M8
12/07/2016	M6	3	/	/	1	T1, 5	Onr.	/	5 cm	/	/	/	/	/	Duidelijk	Vloer	NST	Jonger dan L3
12/07/2016	M7	3	/	/	1	T1, 5	Recht h.	/	/	/	/	/	/	/	Duidelijk	Muur	NST	Ouder dan L4, jonger dan M8
12/07/2016	M8	3	/	/	1	T1, 5	Recht h.	/	/	/	/	/	/	/	Duidelijk	Muur	NST	Ouder dan M7, jonger dan M5
12/07/2016	M9	2	/	/	1	T1, 4	Onr.	/	5 cm	/	/	/	/	/	Duidelijk	Vloer	NST	Ouder dan M10, jonger dan M11
12/07/2016	M10	2	/	/	1	T1, 4	Recht h.?	/	/	/	/	/	/	/	Duidelijk	Muur	NST	Ouder dan L5, jonger dan M9
12/07/2016	M11	2	/	/	1	T1, 4	Onr.	/	/	/	/	/	/	/	Duidelijk	Vloer	NST	Ouder dan M9

